

NOVI OMANUT

PRILOG ŽIDOVSKOJ POVIJESTI I KULTURI

Godište XXV. broj 1 (142), Zagreb, siječanj-veljača-ožujak 2018 /tevet-švat-adar 5779.

U spomen

Amos Oz ili energija proturječnosti

Tko se rodio u gradu kojim su koračali Abraham, David, Isus i Muhamed, gradu koji je proglašen svetim i čija je prošlost pohranjena u Bibliji, od povijesti ni uz najbolju volju ne može pobjeći. Nije joj pobjegao ni Oz

Piše Zdravko Zima

U dane u kojima je zapadni dio zemaljske kugle slavio simboliku Betlehema i dolazak Nove godine po gregorijanskom kalendaru, umro je Amos Oz. Umro je 28. prosinca 2018. u Jeruzalemu, gradu u kojem se rodio i koji je na neki način glavni junak njegove literature. Ono što je Thomasu Mannu bio Lübeck, Joyceu Dublin, Grassu Gđańsk, Svevu i Sabi Trst, Matošu i Krleži Zagreb, Ozu je bio Jeruzalem, zavijač i središte planeta, *theatrum mundi* koji je od osnutka do danas objekt čežnje svih mogućih imperija, pozornica svetaca i fanatika na kojoj su nastale i na kojoj se prepleću i uvijek iznova konfrontiraju sve tri abrahamovske religije. Ovaj naš svijet, poznat iz legenda i knjiga, ali i iz vlastitog iskustva, počeo je u Jeruzalemu, a ondje će po svemu sudeći i završiti. U Jeruzalemu je isto tako započeo i završio Ozov zemaljski vijek, a njegov *genius loci* ishodišna je točka Ozova širom svijeta poznata i u znatnoj mjeri konsekrirana opusa. Biti potomak cionističkih imigranata iz Litve i Ukrajine koji su prije Drugoga svjetskog rata prebjegli u Izrael, za mlada čovjeka na raskrižju, željna čvrstih uporišta, bio je svojevrsni hendikep. Ali onaj kojem je Jeruzalem određen kao prostor privatne i profesionalne sudbine ne može tu činjenicu uzeti samo kao gubitak. Može je shvatiti i kao dobitak, a upravo tako shvatio ju je i Oz.

Tko se rodio u gradu kojim su koračali Abraham, David, Isus i Muhamed, gradu koji je proglašen svetim i čija je prošlost pohranjena u Bibliji, od povijesti ni uz najbolju volju ne može pobjeći. Nije joj pobjegao ni Oz, iskazujući mudrost i hrabrost koje su ga promovirale u jednog od najvećih pripovjedača epohe. Premda je razmjerno rano stekao udobnu poziciju pisca od formata, nikada se nije libio javnih ni političkih konfrontacija, čak i kad su išle na njegovu štetu. Sve što je zastupao u vječno tinjajućem izraelsko-palestinskom ili židovsko-arapskom sporu, najlakše je objasniti vokabularom Juliena Bende. To će reći da ono što je ljudsko može biti mjerom autentičnog intelektualca samo ako postane božansko, što zapravo znači, ako izgubi ljudska ili atavistička svojstva. Upravo to pošlo je za rukom Ozu, koji se, paradoksalno, nikada nije ponašao kao vjernik, a još manje kao pripadnik neke ekstremističke sekte, uvjeren da svijet pripada samo njemu i da zato – jer pripada samo njemu – ima ekskluzivno pravo da ga kroji i uštroi po vlastitom nahođenju. Katastrofa novog svijeta počela je onog časa kad je intelektualac u ime nacionalnih izdao univerzalne ideale. Time je izdao i sama sebe jer intelektualac koji nije kadar izdici se iznad vlastite nacije, i vlastite provincije, niječe iz temelja svoje elementarno poslanje. Oz nije upao u takvu zamku, osim u fazi dječacke inicijacije, na svoj način beletrizirane na stranicama *Pantere u podrumu*. Radnja tog romana zbiva se u posljednjoj godini bri-

Amos Oz

tanskog mandata, kad se glavni junak, dvanaestogodišnji dječak Profa, spletom okolnosti zbližio s engleskim narednikom Stephenom Dunlopom. U kontaktu s narednikom dječak shvaća da se stvarnost može vidjeti iz više različitih rakursa i da istina u koju je vjerovao, goreći „u plamenu vlastite pravičnosti“, nije nužno jedna i jedina. I dok Ozov junak shvaća da je mržnja destruktivna i da se onom tko je emitira vraća kao bumerang, njegovo komuniciranje s pripadnikom antagonizirane strane bilo je dovoljan razlog da ga vršnjaci proglase izdajicom. Tako se zatvorio krug bliskoistočnog pakla iz kojega nema spasa, osim ako njegovi zatočenici ne shvate da u sporu u kojem je svatko za sebe prigrlilo status bezuvjetnoga pravednika nema izlaza. Taj izlaz, mir koji nije privid i stvarnost koja neće biti katastrofa stalno podgrijavana rata, Oz je tražio cijeli svoj vijek. Tražio ga je u romanima i pripovijetkama, u predavanjima i polemičkim konfrontacijama, držeći da njegov angažman u pitanjima izraelske i palestinske države ni na koji način ne može ugroziti njegov književni opus.

U lancu svih virulentnih suprotnosti teško je zaobići opoziciju Židovi – Palestinci. Tu opoziciju, koja je u žarištu najvažnijega bliskoistočnog sukoba, najmanje je zaobilazio Oz, iskazujući pritom osobine koje nisu škodile literaturi, uvećavajući piščev autorski i moralni kredibilitet daleko izvan matičnih granica

Osim u očima onih koji su uronili u mrak vlastitog fanatizma i koji ne shvaćaju da različitost nije zlo, „već izvor svih blagoslova“.

Strast prema književnosti nikada nije zbrisala Ozov osjećaj za stvarnost, u kojoj su razdoblja zaoštavanja i ratnih sukoba prevladavala nad mirnodopskim intervalima. O tome se izjasnio još 1967. u tekstu *Zemlja naših predaka*, objavljenu u listu *Davar*. Pisao je isto

tako za *Yedioth Ahronoth*, *New York Review of Books* i druge svjetske listove. U Hrvatskoj su objavljena gotovo sva njegova važnija djela: *Crna kutija*, *Moj Michael*, *Priča o ljubavi i tmuni*, *Pantera u podrumu*, *Rimovanje života i smrti*, *Iznenada u dubini šume*, *Među svojim*, *Kako izliječiti fanatika*, *Prizori iz seoskog života*, *Juda* i *Pozdrav fanaticima*. Osim toga, na hrvatski je prevedena zbirka eseja *Židovi i riječi*, koju je napisao u suradnji sa svojom kćerkom Faniom Oz-Salzberger, profesoricom povijesti na Pravnom fakultetu u Haifi, dok je Srećko Horvat priredio knjigu *Pažnja, neprijatelj prisluškuje*, u kojoj su tiskani razgovori s petnaesticom vodećih svjetskih intelektualaca, među kojima su Amos Oz, Tariq Ali, Zigmunt Bauman, Terry Eagleton.

Premda Ozov opus čini homogenu cjelinu u kojoj ravnopravno participiraju knjige različitih žanrova, mnogi kritičari ističu *Priču o ljubavi i tmuni* kao svojevrsni apogej i njegov zaštitni znak. Veličina tog romana zrcali se u autorovoj sposobnosti da, evocirajući kob jednog dječaka, rekreira obrise svjetske povijesti. Od demoliranih jeruzalemskih ulica u državi koja je zagnjurila u ratnu močvaru istog časa kad je osnovana, od klimavoga braka dvoje imigranata koji u srcima nose svoju europsku prošlost, bremenitu hipotekom židovskih predaka i netom minula Holokausta, do njihova sina koji na svaki događaj, pa i ono što se dogodilo davno – dok se još nije ni rodio – reagira kao najosjetljiviji seizmograf, od Vilne, Odese i Praga do Jeruzalema, od diskretnih razgovora, vođenih katkad na ruskom, kako ih dječak ne bi razumio, do samoubojstva majke, od suptilnog humora do nevjerovatne i sveprožimajuće tuge otkrivaju se svi mogući segmenti priče kao slojevi duboke i nikad istražene zemlje.

Možda je osjećaj odbačenosti, kojim je nošen glavni junak ili piščev *alter ego*, uvjeren da je majčin čin svojevrsno izdajstvo, ono što je najviše obilježilo Oza. Možda je taj žalosni događaj iz djetinjstva uvećao autorovu osjetljivost, umnožavajući je tako što je njezina ticala usmjerao prema drugima. Uvjeren da je za mir, jednako kao i za rat, potrebno dvoje, uvijek iznova objašnjavajući da je fanatizam bolest, neovisno o njegovu izvoru, Oz je u književnom i u javnom angažmanu zastupao „energiju proturječnosti“, svjestan da su izraelsku povijest paralelno gradili čitači svetih tekstova i pravednici, tumači sefardske i aškenaske verzije, hasidi i njihovi oponenti, cionisti i laburisti ili, drugim riječima, nacionalisti i liberalni Židovi. U lancu svih virulentnih suprotnosti teško je zaobići opoziciju Židovi – Palestinci. Tu opoziciju koja je u srži svega postojećega, pa i u žarištu najvažnijega bliskoistočnog sukoba, najmanje je zaobilazio Oz, iskazujući pritom osobine koje nisu škodile literaturi, uvećavajući piščev autorski i moralni kredibilitet daleko izvan matičnih granica.

Intervju: 30 godina poslije Moby Dick kao staljinist

Kao pripovjedač nisam ništa napisao s namjerom da izrazim svoje političke ideje ili da dijelim lekcije izraelskoj vladi. U tu svrhu koristim poneki oštri članak ili nastup na televiziji. Pisanje pripovijedaka ili romana nešto je posve drugo. Tu je riječ o podvojenim osjećajima, o stanovitoj ambivalentnosti. Kada se mimoilazim sa samim sobom, kad se u meni rađa više glasova, tada se začinje roman ili pripovijetka

Piše Vjera Balen-Heidl

Kada je na glasovitoj književnoj tribini Berliner Lektoren Günther Grass predstavio zapadnonjemačkoj publici vodećeg izraelskog pisca, tamošnja je štampa, pomalo već blazirana od silnih pohoda svjetskih autora u taj grad velikog kulturnog booma, ne bez zlobe imputirala slušateljstvu okupljenu u kazalištu Renaissance da je razočarano što je dotični bio Amos Oz, a ne njihov omiljeni humorist Ephraim Kishon. Ne bih se htjela upuštati u hipotetske usporedbe, no slutim da ni u našoj sredini reakcije ne bi bile bitno drugačije već zbog činjenice da nas biblioteka Hit stalno opskrbljuje novim Kishonovim naslovima, dok, naprotiv, u nas nije izašla ni jedna knjiga Amosa Oza, prevedena inače na dvadesetak jezika. Za to što je u Jugoslaviji objavljeno svega nekoliko fragmenata iz njegovih djela po književnim časopisima možda je djelomično kriv i sam Oz, koji dopušta samo prevođenje izravno s izvornika na hebrejskom.

Rođen u Jeruzalemu 1939, dakle sabra u pravom smislu te riječi, Amos Oz pripada generaciji pisaca koji su stasali zajedno s mladom državom Izrael, u atmosferi u kojoj se živi „od jedne do druge emisije vijesti“. Književni ga leksikoni opisuju kao najnadahnutijeg portretista života u toj zemlji za njezine kratke i burne povijesti. Tipično izraelsko iskustvo dijeli s pripadnicima kibuca Hulda, kojemu se pridružio kad mu je bilo svega petnaest godina, a u kojem i dan-danas radi, piše i predaje hebrejsku književnost. Pravo mu je prezime Klausner, a pseudonim Oz nema nikakve veze s famoznim čarobnjakom iz romana klasika dječje književnosti Franka L. Baumaa, već ga je pisac odabrao zato što na hebrejskom znači „snaga“, „hrabrost“, a zaista se hrabro upušta i u najbolnije izraelske teme, u stilskom dijapazonu od složene alegoričnosti svojih romana, od kojih je najzapaženiji *Moj Mihael* (1968), pa do zadivljujuće nepristranosti političko-putopisne reportaže *Po zemlji Izrael* (1983) u kojoj je objektivno iznio mišljenja sugovornika najoprečnijih političkih uvjerenja, cionista, neocionista i anticionista o tragediji na Bliskom Istoku. Najnoviji mu je uspjeh epistolarni roman *Crna kutija* (1987), čiji se naslov ne odnosi na istraživanje uzroka avionske nesreće, već simbolički rezimira uzroke raspada jednog braka. Taj istaknuti ljevičar pripadnik je pokreta *Peace Now* (*Mir sada*), koji se zalaže za miroljubivo rješenje izraelsko-palestinskog spora.

U pola razgovora što smo ga vodili u baru modernoga berlinskog Grand Hotela Esplanade umiješala se i klavirska pratnja hotelskog pijanista, koji je posve predvidivo za ambijent izvodio otužan potpuri *soft evergreena*. Valjda da malo ublaži mučne teme, o kojima je Oz, protivnik svakog mesijanizma, govorio s nekom osebjunom mješavinom kategoričnosti i tolerancije, što karakterizira i njegova djela. K tome, neformalnost u nastupu i odjeći tipična za građanina zemlje u kojoj čak i članovi vlade dolaze na sjednice u košuljama razdrljenim oko vrata (kažu da je svojedobno Churchill zamjerio Ben Gurionu što se u službenim prilikama pojavljuje bez kravate).

Književnici obično ne vole da ih se etiketira. Ipak vas moram upitati smatrate li sebe u prvom redu političkim piscem?

Da, u najširem smislu te riječi, ali ne žurnalistički gledano. Kad dobro promislite, sve ima svoj politički smisao. U životu ništa nije apolitično. Kad bi mi, primjerice, uspjelo da napišem roman u kojem nema ni slova o politici, i to bi bio neizravan politički iskaz. No kao

pripovjedač nisam ništa napisao s namjerom da izrazim svoje političke ideje ili da dijelim lekcije izraelskoj vladi. U tu svrhu koristim se ponekim oštrim člankom ili nastupom na televiziji. Pisanje pripovijedaka ili romana nešto je posve drugo. Tu je riječ o podvojenim osjećajima, o stanovitoj ambivalentnosti. Kada se mimoilazim sa samim sobom, kad se u meni rađa više glasova, tada se začinje roman ili pripovijetka.

Ne navodi li lik izraelskog pisca na političnost već sama činjenica da živi u eksplozivnom dijelu svijeta?

Prije bi se moglo reći da tamošnji čitatelji pridaju književnim tekstovima više političkih implikacija nego što ih oni uistinu sadrže. Da budem slikovit: kad bi, recimo, Melvilleov *Moby Dick* bio danas napisan u Južnoafričkoj Republici, shvatili bi ga kao alegoriju na odnose između crnaca i bijelaca. Na kraju krajeva, *Moby Dick* je bijeli kit, zar ne? U istočnoj bi Europi za tu neman pomislili da je riječ o staljinizmu. Svaki dio svijeta ima svoj politički rakurs.

Nakon krvavog konflikta koji već, evo, traje sedamdeset godina, Izraelci i Palestinci nikako ne mogu skočiti ravno u bračni krevet. Moraju neko vrijeme živjeti odvojeno. Tek nakon toga ćemo možda, korak po korak, moći realizirati zajedničko tržište ili neke druge oblike zajedništva na Bliskom istoku

Kako Oz, pisac fikcionalnih tekstova, doživljava Oza žurnalista?

Zazirem od izraza fikcionalnost jer zaudara na laž, a ne želim biti lažac. Kadšto pomišljam da su činjenice najgori neprijatelji istine. Ilustrirat ću vam to pričom o svojoj baki, koja je 1932. u Jeruzalem došla iz Rusije preko Poljske. Odmah je zaključila da Levant vrvi mikrobima, pa je stalno sve iskuhavala: voće, povrće, čak je i kruh prala, a kupala se tri puta dnevno u gotovo kipućoj vodi. Više se bojala mikroba nego liječnikova upozorenja da će je takve kupke ubiti. I, zaista, umrla je u kupaonici. Činjenica je, dakle, da je umrla od srčanog udara, no istina je da ju je ubila čistoća.

Ono što me kao pisca zanima jest da proniknem u istinu skrivenu iza činjenica.

Biste li naveli primjer iz vašeg djela u kojem se to vidi?

Primjerice, u mom posljednjem romanu *Crna kutija*, junakinja Ilana rastavljena je od ratnog heroja, koji kasnije postaje svjetski poznat znanstvenik i autor. Protagonistkinja se zatim udaje za Sefarda, Židova koji je u Izrael došao iz Alžira. Taj je Ilanin drugi muž, Mihael, izraziti desničar, snažnih vjerskih i antirapskih osjećaja. Na početku romana svaki će čitatelj, dakako, za nj pomisliti da je pravi pravcati fanatik. Ali s vremenom postaje jasno da su svi likovi na svoj način fanatični, pa čak i taj bivši muž, koji kao svjetski stručnjak za komparativni fanatizam i sam biva njime zaražen kao kakvom opakom bolešću. Dakle činjenica je, površno gledano, da je fanatik Mihael, no istina je da fanatizma zapravo nitko nije pošteđen.

Iskustvo jezika Amos Oz

Jednom ste izjavili da ste svjetski stručnjak za komparativni fanatizam. Što ste time htjeli reći?

Htio sam reći da na fanatizam postajete imuni čim stanete relativizirati stvari, kada ste sposobni uspoređivati desničarski fanatizam s ljevičarskim, vjersku gorljivost sa zanesenim pobornicima sreće. Neki su ljudi upravo opsjednuti željom da budu pošto-poto sretni, pa makar sve drugo otišlo k vragu.

Mislite li da je upravo naše vrijeme osobito podložno raznim vrstama zaslijepljenosti?

Taj fenomen postoji otkako je svijeta i vijeka, no danas se razmahao na sve strane zato što živimo u složenim prilikama. Ljudi upravo vape za što jednostavnijim rješenjima, svedenim na proste formule. Tako je sve tri velike svjetske religije, islam, kršćanstvo i judaizam, zahvatio fundamentalizam. Međutim, ja sam se u svojim djelima dotaknuo i suptilnijih oblika revnosti i zagrijanosti, primjerice u obitelji. Opisao sam kako neki oblici seksualnog fanatizma mogu razoriti brak.

Što smatrate seksualnim fanatizmom?

To je pridavanje velikog značenja spolnosti, uvjerenje da se sve rješava seksom, ili da je on uzrok svih nedaća.

O tom je pisala i Mary McCarthy u eseju *Tiranija orgazma*.

To je sjajan naslov! Nisam pročitao taj tekst, ali sad ste me zainteresirali za nj. Znam mnoge kojima je pogrešno shvaćanje uloge seksa naprosto upropastilo život. Htjeli su se bogzna kako iskazati u krevetu, oboriti svjetski rekord u ljubavnim vještinama. A kad dođe do natjecanja u seksu, ljubav se lako pretvori u mržnju. Uostalom, to i nisu tako oprečne emocije kao što zamišljamo. Mržnja je isto tako intiman osjećaj kao i ljubav. Zapravo, nema apstraktne mržnje. Mrzite nešto što dobro poznajete ili ste barem u to uvjereni.

Što mislite o političkoj mržnji?

Ako je riječ samo o političkom neprijateljstvu, a ne rasnom, onda je ono samo površno i mijenja se zajedno s politikom. Ali rasna je mržnja duboka i mračna jer izvire iz dubine duše. Ima u njoj i primjesa seksualnosti i senzualnosti. Zato se rasne mržnje gotovo nemoguće osloboditi.

Prije bih rekla da se rasna netrpeljivost rađa iz opsjednutosti neke rase ili naroda svojim svojstvima, identitetom, iz općinjenosti korijenima, koji se mistificiraju preko svake mjere.

Da, ali vraćati se korijenima uvijek znači distancirati se od ostalog dijela čovječanstva, zazirati od tuđih utjecaja, ne htjeti imati bilo što zajedničko s drugima. Riječju, opet su u pitanju emocije, štoviše, nešto upravo fizičko.

Kako kao pisac i politički aktivist gledate na sadašnja proturječja u Izraelu?

Sazrio je trenutak za pravedan i pošten razvod braka između Izraelaca i Palestinaca, koji povlači za sobom i bolnu podjelu teritorija. Nakon krvavog konflikta koji već, evo, traje sedamdeset godina, te dvije strane nikako ne mogu skočiti ravno u bračni krevet. Moraju neko vrijeme živjeti odvojeno. Potrebno je da barem generacijadviije Palestinaca maše vlastitom zastavom, drži u ruci pasoš vlastite zemlje i doživi ostvarivanje svoga nacionalnog identiteta. Tek nakon toga ćemo možda, korak po korak, moći realizirati zajedničko tržište ili neke druge oblike zajedništva na Bliskom istoku. Drugim riječima, Izraelci i Palestinci trebali bi se razdvojiti i osnovati

dvije zasebne nacionalne države, dakako, odcijepivši područja što ih je Izrael okupirao 1967. te stvorivši palestinsko nacionalno jedinstvo. PLO je službeno prihvatio tu zamisao, iako još treba razraditi mnoge detalje. Izraelci se toj ideji još protive jer se u njih godinama razvijalo duboko nepovjerenje prema Arapima.

Gotovo cio svijet, zemlje i istoka i zapada, osuđuju izraelsku politiku prema Palestincima.

Djelomice je razlog tomu što su neki politički potezi Izraela uistinu za svaku osudu. No rekao bih i to da kršćanski svijet previše očekuje od Židova. Brane Palestince i opravdavaju njihovo nasilje uzimajući u obzir sve ono što su pretrpjeli. No ti će isti ljudi osuditi svako nasilje koje počine Židovi upravo zbog činjenice da su toliko propatili. To je neko kršćansko pogrešno poimanje Židova, ta sklonost da od njih ili previše očekuju ili ih se podcjenjuje ili istovremeno i jedno i drugo.

Osobno oduvijek vjerujem da je svaki nacionalizam prokletstvo čovječanstva, pa ipak ne bih baš od Židova u Izraelu očekivao da se prvi odreknu svoje nacije. Tako dugo dok drugi budu imali rešetke na prozorima i ključeve u bravama imat ćemo ih i mi. Nakon što su prošli kroz Auschwitz sumnjam da će upravo Židovi postati pioniri univerzalizma.

Točno. Međutim, kako upravo nakon Auschwitzta objašnjavate postojanje fašističke stranke u Izraelu?

Naša fašistička stranka mnogo je manja od onih u većini drugih zemalja zapadne Europe, unatoč tome što ratujemo već sedamdeset godina, dok Europa već dugo uživa u miru. Nema tu ničega paradoksalnog. Fašizam i nacizam dio su ljudskog društva. A Židovi pripadaju čovječanstvu sa svim njegovim dobrim i zlim stranama. Nitko nije imun na zlo. Bilo bi vrlo sentimentalno očekivati od onih koji su preživjeli plinske komore da iziđu iz njih moralno uzvišeni. Na kraju krajeva, nisu ondje tuširali tekućinom za moralno očišćenje već ciklonom B. Doduše, neke su preživjele žrtve postale nakon tog iskustva suosjećajnije prema patnjama drugih. Drugi su pak naučili mrziti, postali su osvetoljubiviji, ojađeni. Vrlo je sentimentalno pretpostavljati da će se žrtva u pravilu pretvoriti u bolju, čovječniju osobu.

Znači, ne slažete se s tim da u konfliktu između Židova i Arapa Židovi imaju veću moralnu odgovornost?

Ne, taj konflikt nije poput vesterna, u kojem odmah diferencirate dobre junake od zlih. Situacija ovdje više podsjeća na grčku tragediju. To je sukob između dva vrlo opravdana cilja. Takva se tragedija može riješiti samo bolnim kompromisom, a ne ostvarivanjem posvemašnje pravde. Ono što bi bilo pravedno za jedne dovelo bi do tragedije kod drugih. Riječ je o dvama narodima, od kojih svaki smatra da ima pravo na tu zemlju. I oba ta naroda temelje svoje zahtjeve na vrlo snažnim argumentima.

Kakve je rezultate postigao pokret Mir sada?

Dvije stvari: uvelike je utjecao na javno mnijenje u Izraelu. A isto je tako pregovarao s Palestincima, što je možda i navelo PLO da prihvati rješenje o dvjema državama, koje je četrdeset godina odbijao. No kao pokret nećemo biti zadovoljni sve dok između Izraela i Palestinaca ne bude uspostavljen pravedan i zajamčen mir. Tu je i veliki problem sigurnosti. Ako Izrael vrati teritorije okupirane 1967, tada

Taj konflikt nije poput vesterna u kojem odmah diferencirate dobre junake od zlih. To je sukob između dva vrlo opravdana cilja i u svojoj osnovi podsjeća na grčku tragediju. Ono što bi bilo pravedno za jedne dovelo bi do tragedije kod drugih. Radi se o dvama narodima, od kojih svaki smatra da ima pravo na tu zemlju. I oba ta naroda temelje svoje zahtjeve na vrlo snažnim argumentima

će u jednom svom dijelu imati svega 12 milja širok pojas između mora i Palestinaca. Tehnički gledano, moglo bi ga se prepoloviti kao ništa. No pitanje demilitarizacije već je pitanje pregovora između političara, a pokret Mir sada više se bavi samim principom. Postoji nešto što europski i američki pacifisti ne razumiju, a to je da Mir sada nije mlađi brat, recimo, pokreta protiv rata u Vijetnamu. Ne smatra da je rat bio posve nepotreban, a neprijatelj nestvaran. Posve isključuje unilateralno povlačenje Izraela bez čvrsta sporazuma. To nije pacifistički pokret, već pokret za uspostavljanje mira. Njegovo geslo nije: „Vodite ljubav, a ne rat“, već bi prije glasilo: „Gradite mir, nemojte voditi ljubav“. Prema kršćanskim shvaćanjima ljubav, mir, sućut, bogatstvo, razumijevanje gotovo su identični pojmovi. To je nerealno shvaćanje, suprotan pojam od rata je mir, a ne ljubav. Nemam povjerenja u ljubav među narodima.

U svakom slučaju sad treba tražiti praktična rješenja bliskoistočne krize, a ne razmišljati o tome koja je strana moralnija.

Vi ste zapravo moralni relativist?

Da, miliji mi je loš kompromis nego smrtonosna pobjeda. Znači što je Kutuzov uoči bitke na Borodinu rekao kad su ga pitali bi li htio moralno biti u pravu ili pobijediti? Odgovorio je da bi htio ostati živ! Kad bih ja mogao birati između toga da izbjegnem rat ili da pobijedim, radije bih izbjegao rat. No kada nemaš izbora, moraš ići u bitku. Borio sam se dva puta: 1967. i 1973. Priznajem da me zbog toga ne peče savjest, jer su u oba slučaja Arapi pokušali pobacati Židove u more, a neki Židovi ne znaju plivati...

Ponekad se izvlačite duhovitom dosjetkom.

Uopće se ne pokušavam izvlačiti, nastojim se samo što slikovitije izraziti. Kad bi, uzimimo sutra, predsjednik Sirije, Asad, otpočeo rat za uništenje Izraela, naravno da bih se prihvatio oružja. U takvim slučajevima nema mjesta za kompromise. Nema kompromisa između života i smrti. No uvijek sam spreman na kompromis da bih sačuvao slobodu i život. Borio bih se samo za ta dva cilja i ni za što drugo. Nikad se ne bih borio za „nacionalne interese“.

Vratimo se vašim djelima, problemu pisanja na hebrejskom jeziku u današnjem vremenu.

Moderan hebrejski fascinantno je glazbeni instrument. Taj je jezik bio mrtav, poput grčkog i latinskog, gotovo dvije tisuće godina, a tek je prije osamdesetak-devedesetak godina ponovno oživljen. Kada pišete priče ili romane na modernom hebrejskom, to je gotovo isto kao kad biste pisali na elizabetinskom engleskom. Možete još uvijek oblikovati taj jezik, mijenjati njegova pravila. Dakako, ne mislim time reći da je svaki suvremeni izraelski pisac novi William Shakespeare, ima ih svega pet-šest toga ranga. No šalu na stranu, uistinu je za pisca uzbuđljivo iskustvo stvarati nove riječi i oblike prije nego što taj jezik poprimi konačnu formu. I sam sam izmislio nekoliko riječi koje su ušle u službeni rječnik hebrejskog jezika. Jednu od njih nedavno sam čuo iz usta taksista koji me vozio, a da nije imao pojma tko sam. Osjećao sam se gotovo kao besmrtnik!

Zadivljuje i šarolikost jezičnih i etičkih provenijencija Židova u današnjem Izraelu. Stigli su onamo iz ni manje ni više nego 95 zemalja svijeta. Sve to pridonosi dinamičnosti kulturne scene, doduše pune „krika i bijesa“, ali zato ništa manje fascinantne. Sve je to za pisca stalan izazov da zahvati i sve te glasove, da razumije i prihvati i oprost. Ali taj pluralizam i raznolikost, dakako, razvijaju u pisca i ironičnost, koja proizlazi iz mogućnosti da vidi i lice i naličje nekog argumenta. Pokušat ću vam to objasniti starim židovskim vicem o rabinu koji je trebao presuditi pripada li neka koza Davidu ili Josipu. Svaki od ta dva seljaka tvrdio je: „Koza je moja!“, a rabin zaključio da su obojica u pravu. Kada se vratio kući, sin mu je predbacio zbog takve presude: „Kako si mogao i jednom i drugom reći da su u pravu, oče?“ Rabin na to uzdahne i odvрати: „E, moj sinko, i ti si u pravu!“

U ljeto 1989, nekoliko mjeseci prije pada Berlinskog zida, naša poznata novinarka i prevoditeljica Vjera Balen-Heidl boravila je u Zapadnom Berlinu, iskoristivši dvomjesečnu stipendiju za učenje njemačkog jezika. Tom prilikom razgovarala je s Amosom Ozom, koji je već bio preveden na strane jezike, iako u ono doba možda nije bio toliko čitan ni popularan kao danas. Razgovor je vođen u lipnju 1989, ali je objavljen tek 16. siječnja 1990. u zagrebačkom tjedniku *Danas*. Taj podatak na stanovit način svjedoči kako je u ono vrijeme tretiran Oz i, još više, kako je tretiran Izrael. Na naslovnoj strani spomenutog tjednika, koji je kao glavni urednik potpisao Dražen Vukov Colić, objavljena je fotografija vojničke čizme sa simptomatičnim naslovom: *Jugoslavija između mržnje i nade*. Premda je intervju s izraelskim piscem vođen prije gotovo tri desetljeća, objavljujemo ga ponovo s uvjerenjem da ni poslije toliko godina nije izgubio na aktualnosti. U krajnjoj konzekvenci to znači samo dvoje: da je Vjera Balen-Heidl nadasve profesionalno i odgovorno obavila svoj zadatak i da se stanje na Bliskom istoku sporo ili nikako ne mijenja.

U povodu 140. obljetnice rođenja

Trn u oku nacistima

Uoči Prvoga svjetskog rata Einstein je bio jedan od ukupno četiri njemačka intelektualca koji su potpisali manifest protiv njemačkog ulaska u rat. Zgrožen ratnim strastima, nacionalizam je proglasio „kugom čovječanstva“ i zaključio da „u ovakvim vremenima čovjek shvaća kakvoj jednoj vrsti životinja pripada“

Piše Zvonimir Šikić

Albert Einstein rođen je u Ulmu 14. ožujka 1879, u obitelji ne osobito uspješna tvorničara Hermana Einsteina i kućanice Pauline Einstein, rođene Koch. Imao je i dvije godine mlađu sestru Mariju-Maju. U petoj godini posebno ga je očarao kompas, „čijom su iglom upravljale nevidljive sile“. Te sile ostatak će njegovom životnom op-

sesijom. U dvanaestoj godini postao je toliko religiozan da je napisao nekoliko pjesama u božju slavu. No uskoro je pročitao svoju „malu svetu geometriju“ i druge znanstvene knjige koje su proturječile njegovim religijskim uvjerenjima i povele ga drugim putem. Kad je imao petnaest godina, zbog poslovnog neuspjeha u Münchenu, roditelji sa sestrom sele se u Milano, dok Albert ostaje u školskom internatu ne bi li završio započeto školovanje. Nakon pola godine samovanja i jada bježi iz internata i

ne očekivano se pojavljuje na roditeljskom pragu u Milanu. Izgledi za nastavak školovanja bili su loši.

Srećom, švicarska Eidgenössische Polytechnische Schule (buduća slavna Eidgenössische Technische Hochschule, tada još bez sveučilišnog statusa) prihvaćala je studente koji nemaju maturu, ako polože njezin prijemni ispit. Albert je položio matematiku i fiziku, ali nije prošao francuski, kemiju i biologiju. Zbog izvrsna uspjeha u matematici ipak je primljen, uz uvjet da prije toga maturira. To je i učinio u specijalnoj gimnaziji u Aarauu 1896.

Na studiju se odrekao njemačkoga državljanstva, pa je bio apatrid do 1901, kada je dobio švicarsko državljanstvo. Ciriških studija Einstein će se uvijek sjećati kao najsretnijih dana u životu. Kći Wintelerovih kod kojih je stanovao bila mu je prva ljubav (sestra Maja poslije se udala za njihova sina), tu je stekao doživotne prijatelje Michele Besso (koji je oženio drugu kćer Wintelerovih) i Marcela Grossmanna. Na studiju je upoznao i buduću suprugu Milevu Marić.

Završetak studija 1900. donio je teške dane. Einstein je preferirao samostalni studij naprednih kolegija, pa često

nije dolazio na predavanja, što su mu neki profesori zamjerali, posebno Heinrich Weber. Ne znajući to Einstein je upravo Webera zamolio za preporuku pri nalaženju akademske pozicije, što je završilo tako da je odbijen gdje god je aplicirao.

Osim toga roditelji su se žestoko protivili njegovoj vezi s Milevom. Ipak, mladi par nije odustao nego je 1902. čak dobio kćer Lieserl. Njezina je sudbina nejasna, možda je podlegla šarlahu, a možda je dana na usvajanje.

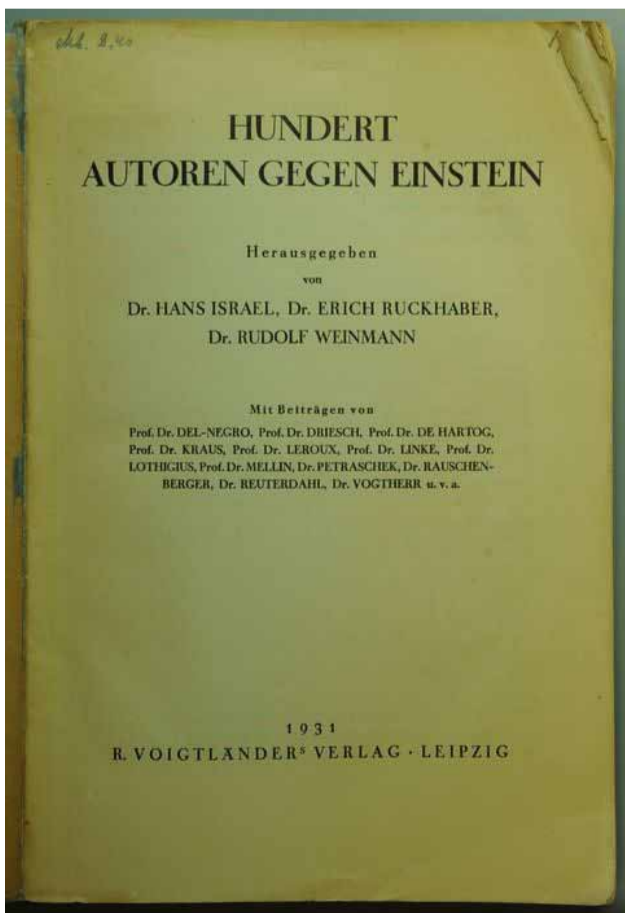
Bilo je to najteže razdoblje Einsteinova života. Bez zaposlenja nije mogao osnovati ni uzdržavati obitelj. Davao je instrukcije iz matematike, koje su mu često otkazivane. Situacija se doimala beznadnom. Otac mu je još jednom bankrotirao, razbolio se, konačno blagoslovio njegov brak i umro. Einsteina je cijeloga života pratila neizmjerena tuga da mu je otac umro misleći o sinu kao o promašenom slučaju.

Do sretnog je obrata došlo kada ga je otac odanoga prijatelja Grossmana preporučio za službenika Švicarskoga patentnog ureda u Bernu. S malim, ali redovitim prihodom Einstein se osjećao dovoljno sigurnim da oženi Milevu, a ni posao nije bio loš ni ponižavajući kakvim se obično prikazuje. Zapravo je bio idealan. Analiza patenata oduzimala mu je malo vremena pa se mogao posvetiti problemima fizike kojima je bio opsjednut još od šesnaeste godine.

Rezultati su bili zapanjujući. U jednoj jedinici, 1905. godini (u fizici danas poznatoj kao *godina čuda*), objavio je četiri rada koji su svaki za sebe bili prekretnica u povijesti fizike i znanosti uopće.

U Über einen die Erzeugung und Verwandlung des Lichtes betreffenden heuristischen Gesichtspunkt, uz pomoć tek nastajuće kvantne teorije, objasnio je kako fotoni (kvantni paketi svjetlosti) izbijaju elektrone iz metala. To je bila jedna od prvih potvrda kvantne teorije.

Njemački militaristi proglasili su teoriju relativnosti židovskom fizikom, pa su zbog toga organizirali konferencije koje su je opovrgavale. U knjizi *Hundert Autoren gegen Einstein*, izdanoj 1931, sudjelovali su čak i nobelovci Philipp Lenard i Johannes Stark. A sam Einstein odgovorio je da za opovrgavanje njegove teorije nije potrebno sto znanstvenika, nego samo jedna činjenica

U Über die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme geforderte Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten suspendierten Teilchen dao je prvi eksperimentalni dokaz za postojanje atoma čime je konačno dokinut koncept kontinuirane materije.

U *Zur Elektrodynamik bewegter Körper* uveo je specijalnu teoriju relativnosti, koja je odbacila dotad neprijepornu Newtonovu mehaniku. Einstein je prvi shvatio da su Maxwellova teorija svjetlosti i Newtonova teorija gibanja međusobno kontradiktorne i da je ona koju treba odbaciti Newtonova.

U *Ist die Trägheit eines Körpers von seinem Energieinhalt abhängig?* izveo je možda najslavniju jednadžbu svih vremena $E = mc^2$. Ona je dala prvo korektno objašnjenje izvora energije na Suncu i bila je temelj stvaranju nuklearne energije na Zemlji.

Fizičari su njegove radove isprva ignorirali. To se promijenilo nakon što je najutjecajni fizičar toga vremena, utemeljitelj kvantne teorije Max Planck, ukazao na njihovu važnost (a i nakon nekoliko eksperimentalnih potvrda Einsteinovih teorija). S vremenom je postao znanstvena zvijezda kojoj se nude najutjecajnije akademske pozicije. Einstein izabire Sveučilište u Berlinu, gdje je od 1913. do 1933. direktor u *Kaiser-Wilhelm-Institutu* za fiziku.

Od 1905. do 1915. pokušavao je svoju specijalnu teoriju relativnosti proširiti s jednolikih na ubrzana gibanja i uskladiti je s fenomenom gravitacije. Konačni je rezultat opća teorija relativnosti koja princip relativnosti (zahtjev da zakoni fizike imaju isti oblik u svim referentnim sustavima) proširuje na sustave koji se jedni u odnosu na druge gibaju bilo kako (a ne samo jednoliko, kao u specijalnoj teoriji).

Sustav u kojem djeluje gravitacijska sila fizički je ekvivalentan sustavu koji je jednoliko ubrzan (ako padate prema Zemlji s ubrzanjem od $9,81 \text{ m/s}^2$ to može biti djelovanje Zemljine gravitacije, ali može biti i Zemljino ubrzanje istoga iznosa). Ta fizička ekvivalentnost dokida pojam apsolutnoga ubrzanja referentnoga sustava, kao što je specijalna teorija dokinula pojam apsolutne brzine referentnoga sustava, i trivijalno objašnjava zašto sva tijela u gravitacijskom polju padaju jednako (npr. Galilejeve kugle bačene s tornja u Pisi). Teorija gravitacije u Einsteinovoj općoj teoriji relativnosti tako postaje geometrijskom teorijom prostora i vremena, koju je on sam smatrao svojim najvećim znanstvenim otkrićem. Objavio ju je u studenom 1915.

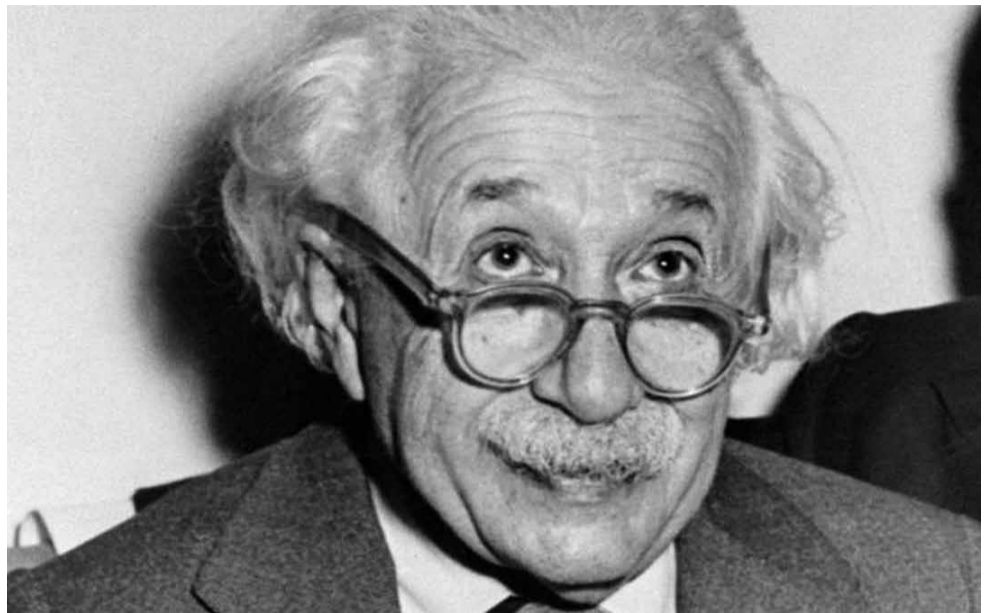
Einstein je bio uvjeren u korektnost svoje teorije zbog „njezine matematičke ljepote“ i zbog njezina predviđanja dotad neobjašnjive precesije orbite Merkura. Teorija je predviđala i savijanje zrake zvjezdane svjetlosti oko Sunca, koju je Eddington potvrdio tijekom pomrčine Sunca 29. svibnja 1919.

Uoči Prvoga svjetskog rata Einstein je bio jedan od ukupno četiri njemačka intelektualca koji su potpisali manifest protiv njemačkog ulaska u rat. Zgrožen ratnim strastima, nacionalizam je proglasio „kugom čovječanstva“ i zaključio da „u ovakvim vremenima čovjek shvaća kakvoj jednoj vrsti životinja pripada“.

Kada su radikalni studenti u studenom 1918. zauzeli Berlinsko sveučilište, uzvši rektora za taoca, prijetila je opasnost od policijske intervencije i mogućeg krvoprolića. Einstein i Max Born, obojica poštovani među studentima i profesorima, mirno su razriješili tu potencijalno katastrofičnu situaciju.

U međuvremenu Einsteinov se brak raspadao u stalnim svađama oko djece i financija. Povrh svega, ušao je u vezu sa svojom sestričnom Elsom Löwenthal (prvom s majčine i drugom s očeve strane), s kojom se poslije i oženio. Rastao se 1919. uz dogovor da će novac od Nobelove nagrade, ako je ikada dobiye, dati Milevi Marić.

Da ju je dobio, saznao je u Japanu 1921. (gdje se zatekao na svojoj prvoj svjetskoj turneji) i to za rad o fotoelektričnom efektu, a ne za teoriju relativnosti. Utjecaj teorije

Albert Einstein

relativnosti na boljitak čovječanstva, što je ključni uvjet za dobivanje Nobelove nagrade, vjerojatno još nije prepoznat 1921. Mileva je dobila novce!

Einsteinova teorija relativnosti pokrenula je i modernu kozmologiju. Njegove jednadžbe predviđaju da svemir nije stacionaran, on se širi ili se sužava. To je bilo u suprotnosti s tada prevladavajućom hipotezom stacionarnosti pa je Einstein *ad hoc* uveo kozmološku konstantu, koja njegov model čini stacionarnim. Kada je Hubble 1929. empirijski utvrdio da se svemir ipak širi, Einstein je kozmološku konstantu proglasio „svojim najvećim promašajem“. No u današnjoj kozmologiji kozmološka konstanta opet ima važnu ulogu u objašnjenju tamne materije i energije (koje čine 85 posto ukupne materije i 25 posto ukupne energije). Čini se da je Einsteinov „najveći promašaj“ presudan za sudbinu svemira.

Einsteinova uspješnost i slava bili su trn u oku nacistima. Teoriju relativnosti proglasili su židovskom fizikom i promovirali konferencije i knjige koje su je opovrgavale. U knjizi *Hundert Autoren gegen Einstein*, izdanoj 1931, sudjelovali su čak i nobelovci Philipp Lenard i Johannes Stark, Einsteinov komentar bio je da za opovrgavanje njegove teorije nije potrebno sto znanstvenika, nego samo jedna činjenica.

Potkraj 1932. Einstein je napustio Njemačku, u koju se više nikada neće vratiti. Na naslovnici jednog njemačkog magazina objavljena je njegova fotografija uz naslov *Još nije obješen!*. Preduhitrio je Prusku akademiju u tome da ga izbaciti istupivši sam. Akademija je pokrenuti proces izbacivanja ipak završila pozdravljanjem njegova istupanja. U tome je sudjelovao čak i Max Planck izjavivši da je „Einstein svojim političkim ponašanjem, to jest osudom nacizma, dalje članstvo u Akademiji učinio nemogućim“.

U lipnju 1939. predložio je američkom predsjedniku Rooseveltu stvaranje atomske bombe, kako bi se preduhitri la njemačka nastojanja u tom smjeru. Roosevelt je odgovorio da je osnovao Uranium Committee, koji će istražiti to pitanje. Ostalo je povijest. Sam Einstein nije pozvan da sudjeluje u *Manhattan Projectu* zbog dugogodišnje povezanosti s pacifističkim i socijalističkim organizacijama.

David Ben-Gurion, izraelski premijer, ponudio je Einsteinu 1952. mjesto prvog izraelskog predsjednika, što je on odbio. Nastavio je istraživanja u okviru teorije relativnosti, baveći se crvotočinama, crnim rupama, stvaranjem svemira... Ipak, udaljio se od fizikalne zajednice, koja se poglavito okrenula kvantnoj teoriji, za koju je on dobio Nobelovu nagradu, ali nikada nije prihvatio njezin nedeterminizam. Često je ponavljao „Bog se ne kocka sa svemirom“, misleći pritom da u temelju svemira ne može biti puki slučaj.

Mnogi tu rečenicu vide kao dokaz Einsteinove vjere, no Bog o kojem se tu govori naprosto je priroda s njezinim zakonima (u Spinozinu smislu). Uostalom, sam je to objasnio u pismu koje je na dražbi u Christieju prije dva mjeseca prodano za tri milijuna dolara: „Riječ Bog za mene nije drugo do izraz i produkt ljudske slabosti, Biblija zbirka vrijednih, ali ipak primitivnih legendi i nema te interpretacije, bez obzira koliko suptilne, koja to za mene može promijeniti.“

Umro je u Princetonu 18. travnja 1955. u 77. godini. Ostao je znanstvena i intelektualna ikona, po kojoj je nazvana mjerna jedinica koja se koristi u fotokemiji, kemijski element s rednim brojem 99 i jedan asteroid.

Židovi u Rijeci i Opatiji (1867–1945)

Od emancipacije do Holokausta

Integracija Židova u društvenu sredinu, te snažne asimilacijske težnje, iskazane i sudjelovanjem u političkim i nacionalnim sporovima Rijeke i bliže okolice, nastavila se ostvarivati i pod talijanskom upravom, sve do uvođenja fašističkih zakona 1938, kojima su ozakonjeni njihovi progoni

Piše Sanja Simper

Zakonskim proglašenjem građanske emancipacije Židova 1867. u Austro-Ugarskoj Monarhiji stekli su se uvjeti za intenzivno uključivanje Židova u onodobne tokove kapitalističkoga razvoja. Te su okolnosti pogodovale snažnoj imigraciji Židova u tadašnju Rijeku, koja se pod izravnom mađarskom upravom, nakon željezničkog povezivanja s Budimpeštom, stala ubrzano razvijati u najveći pomorsko-lučki emporij ugarskoga dijela Monarhije.

Židovska se zajednica tada oblikovala u svjetlu snažna utjecaja Židova

aškenaskoga nacionalnog i kulturnog identiteta te vjerskih tradicija, koji su potjecali iz svih dijelova Austro-Ugarske. Pretežni su udio činili ugarski Židovi, zatim, iako znatno manji, Židovi s njemačkoga govornog područja i iz Hrvatske. Počevši od 1890-ih te, još više, od početka 20. stoljeća, identitetu zajednice pridonijelo je i useljavanje, mahom siromašnih, ortodoksnih židovskih obitelji iz istočne Ugarske i Rusije, koje su bježale zbog općeg pogoršanja životnih prilika i progona.

Različiti razlozi migracija i njima uvjetovane društveno-ekonomske karakteristike useljenika imali su i po doseljenu utjecaja na njihov ekonomski i društveno-profesionalni status. U novoj sredini veći se dio bez poteškoća i ubrzano integrirao, pa i znatno asimilirao, o čemu svjedoči i velik broj mješovitih brakova. Većina je bila zaposlena u tradicionalnoj, trgovačkoj djelatnosti i u slobodnim zvanjima, a manje ih se zaposlilo u javnome sektoru. Znatno su se uključivali i u bankarsko poslovanje, industrijsko poduzetništvo, osiguravajuće poslove i transport, a mnogi su čelni ljudi zajednice u to doba bili visoko pozicionirani u nekim ključnim društveno-ekonomskim, upravnim i institucionalnim strukturama gradskoga života.

Riječke Židove, podijeljene od kraja 19. stoljeća u dvije struje – većinsku, tzv. reformirane i, brojčano znatno manju, pripadnike ortodoksne vjerske prakse – službeno je pred vlastima zastupala Židovska općina Rijeka (Comunità israelitica di Fiume), kojoj su se do Prvoga svjetskog rata, kada je u Rijeci živjelo otprilike tri tisuće Židova, na čelu izmijenili predsjednici Sabato Levi Mondolfo (1833–1895), Arminio Neuberger de Hlinik (1847–1911) i Enrico Sachs de Gric (1859–1916). U okrilju općine radilo je više tradicionalnih ustanova raseljenoga židovstva – Društvo Hevra Kadiša (Società Chevra Kadisca in Fiume), Židovsko gospojinsko društvo (Società di beneficenza delle Signore israelite in Fiume) i Riječko cionističko društvo Heruth (Circolo Sionistico Fiumano Cherut). Te ustanove svjedoče o bogatome vjerskom, društvenom, nacionalnom, kulturno-prosvjetnom i političkom životu riječkih Židova sve do Drugoga svjetskog rata. Zbog intenzivna porasta zajednice do početka 20. stoljeća stara sinagoga u Via del Tempio više nije dostatna te se do 1903. podiže nov, reprezentativni hram u Via Pomerio, a 1904. obavljena je i inauguracija novog židovskoga groblja na riječkoj Kozali.

Židovskim je useljenicima zanimljivu poslovnu perspektivu od kraja 19. stoljeća nudila i obližnja Opatija, koja se zahvaljujući ulaganju bečkoga Društva južnih željeznica razvijala u elitno morsko-klimatsko lječilište na austrijskom primorju. Na početku 20. stoljeća Židovi su vodeći poduzetnici, hotelijeri, liječnici i vlasnici prvih sanatorija u tom području. Opatijski su Židovi na početku pripadali židovskoj općini u Trstu. Početak osamostaljenja u zasebnu vjeroispovjednu općinu obilježilo je 1911. osnivanje Društva za promicanje izraeličanske vjerske općine u Opatiji (Verein zur Förderung einer israelitischen Kultusgemeinde in Abbazia), kojemu se na čelu nalazio Sigismondo Kurz.

Društvo će uskoro donijeti statut buduće vjeroispovjedne općine u Opatiji. No iako je mjerodavno ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u Beču naredbom od 17. lipnja 1914. to odobrilo, njezino će konstituiranje, vjerojatno zbog nedaća uzrokovanih Prvim svjetskim ratom, na zahtjev uprave Društva, biti odgođeno do poslijeratnoga razdoblja.

Nakon Prvoga svjetskog rata, čiji je ishod pridonio raspadu Austro-Ugarske Monarhije i priključenju cijeloga područja Kraljevini Italiji, nesigurne političke prilike i osjetan pad gospodarstva utjecali su na promjenu demografije i opadanje broja Židova. Zbog iseljavanja smanjio se udio ugarskih Židova. Istodobno je zabilježeno useljavanje Židova iz istočnoeuropskih zemalja i Italije, a od početka 1930-ih i izbjeglica iz nacističke Njemačke i zemalja pod njezinim nadzorom, koje su u Italiji tražile sigurnost od progona.

U skladu s promijenjenim političkim prilikama, riječka je židovska općina obnavljala djelovanje donošenjem novoga statuta, ali prema još važećoj ugarskoj zakonskoj regulativi o židovskim vjerskim općinama – u razdoblju Riječke države, u svibnju 1921., te nakon aneksije Rijeke Kraljevini Italiji, u studenome 1924.

Ortodoksni Židovi, kojih se broj od početka 20. stoljeća useljavanjem stalno povećavao, u tom su razdoblju konačno ostvarili svoja višegodišnja nastojanja na postizanju zasebnoga formalno-pravnog statusa. Konstituiranje samostalne Ortodoksne židovske zajednice u Rijeci (L'Unione israelitica ortodossa di Fiume) nakon usvajanja statuta u kolovozu 1920. bit će priznato u razdoblju Riječke države, 2. prosinca 1921. Pravo službenog zastupanja novoutemeljene općine, međutim, i dalje je prema sporazumu imala starija Židovska općina u Rijeci. Predsjednik Ortodoksne zajednice tada je bio Ernest Berger. Zajednica je u Via Galvani (danas Filipovićeve ulica br. 9) podignula novi ortodoksni hram, prozvan Sinagogom Poljaka.

Riječka židovska zajednica, formalno podijeljena u dvije općine, nakon donošenja novoga, fašističkoga zakonodavstva o ustroju židovskih vjeroispovjednih općina (Legge Falco) iz 1930–1931, službeno je 1932. ipak sjedinjena unutar reformirane Židovske općine u Rijeci. Sporazumom postignutim između njihovih predstavnika u travnju iste godine dogovoreno je pretvaranje Ortodoksne zajednice u posebnu ortodoksnu sekciju Adath Ortodossashel Kehal Israel Židovske općine u Rijeci. Odnos između reformiranih pripadnika službeno priznate općine i njezine ortodoksne sekcije, a njezino postojanje u Rijeci svjedoči o ugarskome pravnom nasljedstvu i kulturnom utjecaju, bio je do kraja 1937. izrazito konfliktan zbog nastojanja ortodoksnih da, suprotno važećoj normativi koja nije odobravala supostojanje dviju vjeroispovjednih općina u Rijeci, obnove svoju pravnu autonomiju. Između njih je posredovanjem Zajednice

Izložba na riječkom Korzu

talijanskih židovskih općina u prosincu 1937. dogovoreno preoblikovanje Sekcije ortodoksnih u Confraternita di culto, čime je organizacijska autonomija ortodoksnih još više reducirana.

Uza spomenute kulturne i karitativne ustanove riječke židovske općine, od 1920-ih je aktivno i Židovsko omladinsko društvo (Circolo giovanile ebraico), koje razvija mnogostranu kulturno-prosvjetnu, sportsku i rekreativnu djelatnost, postavši središnjom kulturnom ustanovom ne samo mlađe nego i srednje židovske generacije međuratnoga razdoblja.

Opatijska židovska zajednica tek je potkraj 1922. postigla formalnopravno osamostaljenje od tršćanske židovske općine. Te je godine Prefektura Julijske krajine (Venezia Giulia) u Trstu, na temelju još važećeg austrijskoga zakonodavstva o židovskim vjeroispovjednim općinama na anektiranome području Julijske krajine, potvrdila statut nove Židovske općine u Opatiji, mjerodavne za područje političkoga kotara Volosko. Kao najmlađa i najmanja židovska općina u zemlji, uvrštena je prema Zakonu Falco u popis „priznatih općina“, zadržavši i u budućnosti upravnu samostalnost u odnosu na veću općinu u glavnome gradu Pokrajine, u Rijeci, što je, između ostaloga, bilo važno i zbog opatijskih turističkih potreba. Njezin prvi predsjednik bio je Mihael A. Sternbach, poljski Židov koji je u Opatiji držao ljekarnu. Njegov stariji sin, Leo Henryk Sternbach (1908–2005), rođen u Opatiji, postat će kemičar i znanstvenik svjetskoga glasa, proslavljen kao pronalazač lijeka Valium. Iseljavanjem Sternbachovih u Poljsku u drugoj polovici 1920-ih, mjesto predsjednika opatijske židovske općine preuzeo je trgovac Bernard Nathan (1878–1964).

Godine 1925. opatijski Židovi odlučili su izgraditi sinagogu u Parku Mandria. Međutim, nakon početnih radova polaganjem kamena temeljca, izgradnja je zbog skupe projekta i posljedica gospodarske krize bila trajno odgođena, a vjernici su se za potrebe vršenja obreda, kao i dotad, sastajali u manjim i neprikladnim prostorijama, uglavnom hotelskim. Godine 1928. otkupljena je zgrada bivšega hrvatskog Narodnog doma (Vila Zora) u čijoj će velikoj dvorani u prizemlju biti uređen prostor za sinagogu.

Savršena integracija Židova u društvenu sredinu, s posljedičnim snažnim asimilacijskim težnjama, među ostalim sudjelovanjem u političkim i nacionalnim sporovima riječke poslijeratne realnosti, nastavila se ostvarivati i pod talijanskom upravom, sve do uvođenja fašističkih protužidovskih zakona 1938, kojima su bili ozakonjeni progoni Židova.

Iskoristivši pravo na optiranje za talijansko državljanstvo, koje je stanovnicima ovih krajeva bilo zajamčeno na temelju poslijeratnih mirovnih i drugih međunarodnih ugovora, većina je Židova nesmetano nastavila uživati dotadašnji društveno-ekonomski status. Ne treba, međutim, zaboraviti da je u razdoblju konsolidacije fašističkoga režima od 1925, progresivnom eliminacijom svih sloboda liberalne demokracije i uspostavljanjem konfesionalne države, postupno bio izmijenjen i položaj židovske vjerske manjine. Tada je primjenom novoga, fašističkoga zakonodavstva o židovskim vjerskim općinama nametnut kapilarni nadzor i židovskim društvenim strukturama.

Mussolinijeva odluka o uvođenju antisemitizma kao državne politike s početka druge polovice 1930-ih nije bila donesena pod neposrednim pritiskom nacističke Njemačke. Uzima se da je to bio autonoman politički izbor, uvjetovan primarno političkim razlozima, od kojih su ključni talijansko osvajanje afričkoga kolonijalnog carstva, učvršćenje savezništvo s nacizmom i isticanje totalitarnih državnih obilježja.

Rasnim zakonima iz 1937. formalizirana je politika rasne separacije u talijanskim afričkim kolonijama. Iste je godine objavljivanje brojnih antisemitskih tekstova najavilo prijelaz u novu fazu fašističkoga rasizma, koja će se verificirati 1938. proglašenjem protužidovskih Odredaba za zaštitu talijanske rase. Vlasti su uvođenje protužidovskih zakona pripremale od početka godine poduzimanjem prelimi-

narnih operacija čiji su odjeci zamjetni i u postupcima najviših političkih i upravnih tijela talijanske Kvarnerske pokrajine. Tada započinju i prva popisivanja Židova u pojedinim javnim sektorima: među višim časnicima u vojsci, među sveučilišnim profesorima, u različitim pokrajinskim i općinskim uredima i, osobito, u policijskim upravama. Prišlo se i utvrđivanju pravne definicije „Židova“, nužne u nastavku započetih priprema za objavljivanje protužidovskog zakonodavstva.

U istom je razdoblju provedena institucionalizacija tijela pri središnjoj državnoj upravi, kojima je uskoro bila povjerena elaboracija zakonodavstva, a potom i provedba progona. Prvo i najvažnije tijelo utemeljeno je pri Ministarstvu unutarnjih poslova u srpnju 1938. transformacijom Središnjega demografskog ureda u Ured Generalne direkcije za demografiju i rasu (La Direzione generale per la Demografia e Razza, DEMORAZZA).

Prilagodbu državnog aparata provedbi protužidovske politike slijede i u pokrajinama osnivanjem posebnih odjela i ureda pri prefekturama i općinama. U Kvarnerskoj pokrajini je pri Riječkoj prefekturi bio utemeljen lokalni ured DEMORAZZA, na čijem se čelu od početka nalazio prvi tajnik i savjetnik Prefekture Oscar Jarabek, o kojemu je jednom prigodom riječki prefekt Temistocle Testa rekao da je „dužnosnik osobito podoban ovoj delikatnoj službi u Kvarnerskoj pokrajini koja ima postotak Židova veći od svih ostalih pokrajina Kraljevstva“. Istovremeno je i u Općini Rijeka unutar matičnoga ureda bio oformljen poseban odjel, koji se otad bavio isključivo Židovima. U tim su posebnim uredima bile pohranjene detaljne kartoteke s preciznim osobnim i obiteljskim podacima, redovito ažurirane na temelju rigoroznog praćenja Židova sljedećih godina.

Objavljivanjem u srpnju Manifesta rasne obrane postavljena je znanstveno-ideološka platforma fašističkoga rasizma. Njime je eksplicitno formulirana rasna doktrina, i to sa stajališta biološkoga rasizma. Zabrinutost Židova u Italiji izazvala je tvrdnja da „postoji čista talijanska rasa“ arijevska podrijetla te da „Židovi ne pripadaju talijanskoj rasi“.

Istodobno je bilo zamjetno rasplamsavanje razorne antisemitske kampanje, osobito u tisku, obilježene vrtočnim rastom najrazličitijih rasističkih i antisemitskih napisa. Pod dojmom izloženih argumenata, Riječanin Eugenio Lipschitz, uznemiren, tih je dana zapisao: „Ne samo napadnuto, dezorijentirano i nesretno talijansko židovstvo, već i nežidovski čitatelji, zgražali su se zbog upornih laži i klevetničkih novinskih napisa...“ Napadima na Židove od početka se priključio i riječki dnevnik La Vedetta d'Italia, pridonijevši stvaranju klime nepovjerenja i averzije prema njima. Središnje mjesto uoči uvođenja Odredaba za zaštitu talijanske rase zauzet će rasni popis Židova 22. kolovoza 1938, kojim je naznačen početak otvorenih progona. U Kvarnerskoj pokrajini tada je bilo evidentirano 1743 Židova, odnosno osoba „židovske rase“, od kojih je u Rijeci živjelo 1386, u Opatiji 313, a u Lovranu trideset. U Opatiji je zbog revnosti u provedbi popisa, kao osoba „židovske rase“ u prvi tren bila evidentirana i Hildegarde (Hilde) Hortenau, izvanbračna kći habsburškoga nadvojvode Otta Franza Josefa (1865–1906), mlađega brata carskoga prijestolonasljednika nadvojvode Franje Ferdinanda, ubijena 1914. u Sarajevu. Njezina se majka Marija T. Schleinzer poslije udala za pokrštenoga Židova dr. Giulija von Hortenaua, zbog čega je Hildegarde, noseći počimovo prezime, i bila obuhvaćena popisom.

Popisom se potvrdilo da je Rijeka 1938, jednako kao Trst, imala najveći postotak Židova u Kraljevini Italiji (2,5 posto). Svi dobiveni podaci bili su uvršteni u posebne evidencije osoba „židovske rase“, koje su sljedećih godina poslužile za izbacivanje evidentiranih iz škola i sveučilišta, „arijanizaciju“ javne uprave i slobodnih profesija, oduzimanje imovine, internaciju i upućivanje na izvršenje civilne radne obveze, a u trenutku nacističke okupacije u rujnu 1943. za identifikaciju, uhićenje i otpremanje u logore smrti. Prvi protužidovski zakoni, o Židovima strancima i udaljavanju Židova iz školstva, proglašeni su u rujnu 1938. Nakon udaljavanja židovskih učenika iz javnih i privatnih škola vlasti su zakonima odredile osnivanje posebnih škola, samo za njih. U Rijeci su u jesen 1938. za isključenu židovsku djecu iz Rijeke i Opatije osnovane dvije nove škole: osnovna Državna škola za učenike židovske rase, Kozala, kao posebna odjeljenja pri državnoj školi, i Privatna židovska srednja škola, pri Židovskoj općini u Rijeci. Državna škola

za učenike židovske rase, Kozala, djelovala je u zgradi Škole Alessandro Manzoni, u Ulici Torquato Tasso br. 11 u Rijeci. Vjerojatno zbog malobrojnosti učenika nastava se održavala istovremeno za polaznike svih razreda, u suprotnoj smjeni od one koju su pohađala „arijevska“ djeca, kako bi se, prema odredbama vlasti, izbjeglo njihovo „miješanje“. Tijekom godina nastavu su izvodili nastavnici Wanda Krieger, Lia Fürst, Michele Brienza, Amedeo Prandi i Giuseppina Superina.

Privatna židovska srednja škola, uz financijsku je pomoć Zajednice talijanskih židovskih općina, počela je s radom u studenome 1938, privremeno u prostorijama Židovske općine i djelomično u prostorijama Židovskoga kulturnog društva. U školu se tada upisalo 45 učenika, vodio ju je profesor Bruno Permutti, a ostatak nastavnoga kadra činili su nastavnici otpušteni iz državnih škola. Ne zna se do kada je škola djelovala. Prema riječima bivših polaznika, ugasila se zbog organizacijskih i drugih razloga, prije svega zbog emigracije nastavnika.

Temeljnim Odredbama za zaštitu talijanske rase iz studenoga 1938. Židovima je zabranjeno sklapanje mješovitih brakova, posjedovanje poduzeća od nacionalnog interesa ili s više od stotinu zaposlenih, zemljišta i zgrada u vrijednosti iznad utvrđenih ograničenja, držanje nežidovske kućne posluge i, konačno, biti djelatnicima državnih civilnih i vojnih uprava. U Rijeci je najavljena primjena Odredaba popraćena vrlo agresivnim novinskim napisom u La Vedetta d'Italia: „Naš će se grad – kao što je dobro poznato – moći okoristiti osjetnim ravnim čišćenjem, koje bi više nego ikada moglo prekinuti znatan i podmukao židovski postotak koji je Rijeka dugo podnosila. Svi smo apsolutno i u potpunosti uvjereni u potpunu neophodnost ovoga čišćenja...“

Pripadnost „židovskoj rasi“, prema zakonski utvrđenim kriterijima, Židovi su morali prijaviti u matičnom uredu općine, kako bi im se oznaka „židovska rasa“ (razza ebraica) uvela u matične knjige i registar stanovnika. Unosila se u sve dokumente, od rodnog lista do svjedodžbe i radne knjižice, izuzevši identifikacijske dokumente i putovnice, i to zbog poticanja emigracije. Tijekom 1939. objavljena je zakonska normativa prema kojoj su za Židove uvedena ograničenja vlasništva nad nepokretnom imovinom te u proizvodnoj i trgovačkoj djelatnosti. Posebnim zakonima u području rada i zapošljavanja određeno je brisanje Židova iz registra pretežnog broja zvanja, a mogli su imati samo židovske klijente. Židovi osobito zaslužni za državu mogli su ipak ostvariti tzv. diskriminaciju, no njome su bili izuzeti tek iz manjeg broja zabrana. Protužidovski zakoni, kojima su utvrđeni modaliteti progona u različitim područjima života, objavljivi su do 1942, a mnoge su zabrane uvedene i administrativnim putem. Primjena tih zakona bila je sveobuhvatna i sustavna: Židovi su udaljeni iz vojske, izbačeni s radnih mjesta, iz Fašističke stranke i njezinih organizacija, iz kulturnih i sportsko-rekreativnih društava. Nastojalo se poništiti sve što bi svjedočilo o nazočnosti Židova u javnom i društvenom životu, njihov je doprinos morao biti izbrisan u svakoj manifestaciji; više nisu smjele biti objavljivane njihove knjige, izvođeni kazališni komadi ili glazbena djela, ulicama i institucijama oduzeta su židovska imena. Velika većina Židova u Italiji doživjela je proglašenje protužidovskog zakonodavstva kao iznenadan, neočekivan i nadasve bolan udarac. Ot-

prilike šest tisuća Židova odlučilo je emigrirati, pretežno u Palestinu, SAD i zemlje Južne Amerike. Bila je to iznimno teška odluka ne samo zbog ekonomskih ili organizacijskih razloga, već osobito zbog njihove duboke, višestoljetne ukorijenjenosti u talijanskom tlu.

U Kvarnerskoj su se pokrajini svi segmenti fašističke protužidovske politike od početka strogo provodili. To je osobito došlo do izražaja u provedbi zakonske odredbe o Židovima strancima iz rujna 1938, a njezine će posljedice 1940. otežati mjera internacije Židova. Tomu je u najvećoj mjeri pridonijela osjetljiva vojno-sigurnosna situacija u Pokrajini, uvjetovana pograničnim položajem u slavenskom okruženju i nazočnošću brojnoga slavenskoga stanovništva, poglavito nakon ulaska Kraljevine Italije u rat u lipnju 1940. Dodatni su čimbenik nesigurnosti, prema procjenama lokalnih vlasti, bili razmjerno brojni Židovi, osobito strani državljani, ali i talijanski državljani optanti u čiju su lojalnost sumnjali. Stoga su ih nastojali udaljiti. U Rijeci i Opatiji primjenom Zakona o Židovima strancima, koji je osim zabrane prebivališta predviđao i opoziv talijanskoga državljanstva stečena poslije 1. siječnja 1919, do početka 1939. oko petsto osoba izgubilo je status talijanskih državljana. Svi su otada bili registrirani kao apatridi, a u pravnom smislu tretirani kao stranci. Među njima je bilo čak 406 osoba koje su na temelju poslijeratnih mirovnih ugovora optirale za talijansko državljanstvo. Takva „proširena interpretacija“ u primjeni zakona nad osobama koje su tamo prebivale desetljećima bila je u suprotnosti s važećim međunarodnim pravom, zbog čega je mjera poslije bila poništena. No zbog nepovjerenja vlasti u lojalnost Židova, do daljega je ostala na snazi u slučaju pretežnoga broja pogođenih. Administrativna odredba o internaciji državljana neprijateljskih država iz lipnja 1940, proglašena kao ratna mjera nakon ulaska Kraljevine Italije u rat, otežala je položaj Židova stranaca i apatrida, koji su u velikom broju internirani u logore ili odvedeni u tzv. slobodnu internaciju.

U Opatiji i Rijeci je tijekom noći 18. i ranojutarnjih sati 19. lipnja provedeno masovno uhićenje Židova stranaca te domaćih apatrida, otprilike 250–260 muškaraca u dobi od 18. do 60. godine života. Nakon višetjednog zatočenja u improviziranome zatvoru u školi Turnić i gradskom zatvoru Via Roma sedamdesetak je riječkih i opatijskih Židova, koji su bili označeni kao „opasni u području“, zajedno sa strancima otpremljeno u internaciju, koja je za mnoge potrajala do ljeta 1943. Najveći broj riječkih Židova apatrida, uhićenih u lipnju 1940, zabilježen je u logorima Campagna, Nereto, Notaresco i Tortoreto te Manfredonia. Od svibnja 1942. za sve je Židove određena civilna radna obveza, koja je uključivala obavljanje fizičkih poslova, ovisno o općini prebivališta.

Kapitulacija Kraljevine Italije i njemačka okupacija sjevernih i središnjih dijelova zemlje u rujnu 1943. bile su pogubne za Židove koji su se zatekli na zaposjednutom području, osobito na prostoru njemačkih operativnih zona, gdje je Glavna uprava za sigurnost Reicha (Reichssicherheitshauptamt/RSHA) uhićivala i deportirala Židove u logore smrti neovisno o formalno suverenoj Talijanskoj Socijalnoj Republici. U Rijeci i Opatiji, uključenima u njemačku Operativnu zonu Jadransko primorje (Adriatisches Küstenland), najprije su 25. studenoga 1943. blokirani, a zatim i zaplijenjeni svi bankovni polozi Židova. Istodobno su osiguravajućim kuća-

Od 22. siječnja do 1. veljače 2019. godine u Rijeci je održana izložba *Od emancipacije do Holokausta: Židovi u Rijeci i Opatiji 1867. 1945.* autorice Sanje Simper. Izložbom koja je prvotno postavljena 2013. u Muzeju grada Rijeke, rekonstruirana je povijest stradanja židovske zajednice Rijeke i liburnijske Istre u vrijeme nacizma.

Kronološki i tematski te slijedom društveno-političkih mijena, prikazuje se razdoblje od najvećeg procvata zajednice ostvarenog nakon priznanja građanskih i političkih prava Židova u Austro-Ugarskoj Monarhiji 1867. godine, do njezinoga stradanja u rasnim progonima fašističke Italije i nacističke okupacijske vlasti 1938. – 1945., u kojima je ova zajednica gotovo nestala.

Arhivskim dokumentima, novinskim člancima, usmenim i pisanim svjedočanstvima i fotografijama, uglavnom nepoznatim široj javnosti, izložba dokumentira tragično i mračno razdoblje ljudske povijesti, progone onih koji su smatrani drugačijima, bilo rasno, vjerski ili politički.

ma zabranjene novčane isplate u korist Židova. Uhićenja su, međutim, bila odgođena do početka 1944. U Rijeci su prva sporadična uhićenja Židova zabilježena potkraj siječnja 1944. Prema iskazu G. Heimija Wachsbergera, prva obitelj uhićena je 21. siječnja 1944: supružnici Lazzaro Werczler (53) i Margherita rođ. Walter (53) te njihovi sinovi Guglielmo-Willy (24) i Alessandro-Sandro (24), s prebivalištem u Via Mario Angheben br. 8 u Rijeci. U veljači su započela i sustavna uhićenja, pri čemu je njemačkoj policiji poslužio popis Židova koji im je ustupila riječka policijska uprava. Na temelju neslužbenog i nepotpunog popisa Židova u Opatiji i Voloskom, koji je njemačkoj policiji dostavio agent njemačke tajne obavještajne službe Luigi Kausch-Buchoffer, u Opatiji su uhićenja provedena od sredine ožujka do lipnja 1944. godine. Prva obitelj – trgovac Jakob Lövy i svi članovi njegove obitelji: kćeri Wilma Lövy-Nochetti i Olga Lövy (39) sa sinom Livijom (5) i kćeri Reginom (6), nastanje-

ni u Opatiji, Ulica Corso Vittorio Emanuele III. br. 26. – uhićena je 15. ožujka 1944. Svi uhićeni odvedeni su u sjedište ispostave Policije sigurnosti i službe sigurnosti (Geheime Staatspolizeiamt – Gestapo) u Sušaku, gdje su tijekom višednevnog istražnoga postupka, uz brutalno zlostavljanje, ispitivani o imovnom stanju i skrivenim dragocjenostima. Iz Sušaka otpremljeni u Trst i zatočeni u tršćansku Rižarnu; tamo su neki bili ubijeni, a pretežni je dio teretnim vagonima otpremljen u logor Auschwitz. Većina je odmah po dolasku izdvojena i usmrćena u plinskim komorama, manji je dio bio određen za rad, od kojih je samo nekolicina dočekala oslobođenje. Istovremeno je izvršena pljačka pokretne imovine te zapljena poslovnih prostora Židova. U požaru nakon eksplozije koju je 30. siječnja 1944. izazvala njemačka policija, uništen je židovski hram u Ulici Pomerio, unutrašnjost s pokućstvom i opremom, uredske prostorije i arhiv te biblioteka. Riječka židovska općina raspuštena je u ve-

ljači te iste godine, dok je njezina imovina zaplijenjena. Prema prvim službenim procjenama iz prosinca 1945. iz Rijeke je u logore odvedeno 250 osoba, od kojih se vratilo svega dvadeset. Iz Opatije je vjerojatno deportirano pedeset osoba, od kojih je preživjelo samo pet. U kasnijim je procjenama broj deportiranih znatno uvećan te iako sustavna istraživanja o tome još nisu provedena, pretpostavlja se da je riječ o nešto više od 400 osoba. Zbog takva tragična ishoda, ali i iseljavanja preživjelih u neposrednom poraću, riječka i opatijska židovska zajednica međuratnog razdoblja, koje je život u svim aspektima – društvenom, ekonomskom, kulturnom i političkom – svjedočio o snažnoj prisutnosti u području od posljednjih desetljeća 19. stoljeća, nestaje u silini fašističkih i nacističkih progona, zbog čega se Židovska općina u Rijeci vrlo teško obnavljala novim useljenicima, dok je ona u Opatiji u potpunosti ugašena.

Izvan protokola

Bombonijera s okusom nacizma

Kad su Hitlerove trupe ušle u Austriju, Bečka filharmonija hitro je najurila Židove i ljevičare. Trinaest ih je poslano u koncentracijske logore, sedmorica su izgubila život. Orkestar je jednodušno podupro Anschluss, pri čemu ih je dirigent Karl Böhm poticao da objave stopostotnu podršku

Piše Norman Lebrecht

Na svjetskim televizijama možda je to zadnji neobavezni trenutak. Prvoga jutra u godini, u 11 sati i 15 minuta po srednjoeuropskom vremenu, na mjestu koje sebe smatra epicentrom Europe, grupa muškaraca u svečanim odijelima penje se na podij bečkog Musikvereina da bi izvela ritual koji je, kao, kultura i tradicija. Nije, dakako, nijedan od toga.

Glazba je izrazito za birtiju: napisali su ju pripadnici porodice Strauss kao društvenu predigru kopulacije namijenjenu vojaštvu i služinčadi u krčmama. Poput većine oblika prostačkog plesa, uspela se vertikalom iz taverne u svečanu plesnu dvoranu i dobroz će ju simfonijski orkestri izvoditi kao nejedan *bis* uz koji blagorodne udove predu *Wie schön*.

Novogodišnji koncert je godišnja bombonijera čiji sadržaj tvore valceri, polke, galopi, marševi i još poneki stari *Tritsch-truč*. Prati ga 60 milijuna gledalaca u 90 zemalja, trijumf brendiranja nad muzičkom supstancom, uz smješka koji poručuje *nada, prijateljstvo, mir*. Kulturna vrijednost ravna je poduplanom namazu turističkog kiča. Neškodljiv, osim ako pazite na liniju.

Tradicije što se tiče, međutim, ona je sasvim izvjesno škodljiva. Taj je koncert osvanuo kao dar nacističkim zločincima, kao paravan za genocid. Kad je Hitler došao u grad, Bečka filharmonija hitro je najurila Židove i ljevičare. Trinaest ih je poslano u koncentracijske logore, sedmorica su izgubila život. Orkestar je jednodušno podupro Anschluss, pri čemu ih je dirigent Karl Böhm poticao da objave stopostotnu podršku, i rado su proveli kulturno čišćenje, odstranivši sa židova i iz svoje povjesnice Mahlera i druge divove.

No rasistički revizionizam nije baš istog trena dobio nagradu. Nacisti su Beč degradirali na glavni grad pokrajine i Filharmonija je strahovala od gubitka statusa. Stoga su glazbenici otišli u snuboke Balduru von Schirachu, *Gauleiteru* grada Beča, ljubitelju glazbe koji će 65.000 bečkih Židova poslati u smrt.

Nakon prvog koncerta s djelima dinastije Strauss, održana 31. prosinca 1939, i zaključnih riječi Schirach je prihod kanalizirao u *Kriegwinterhilfswerk* (Zimska ratna pripomoć), nacističku dobrotvornu organizaciju. Godine 1941. promaknuo je koncert s tim repertoarom u svakogodišnjju priredbu. Dirigirao je nacistima priklonjeni Clemens Krauss, poslije pak bezgrešni koncertni majstor Willi Boskowsky. *Wie schön*, uzdisale su blagorodne udove.

Nacističko se podrijetlo zabašurivalo sve do lani, kada je jedan povjesničar otkrio da je Filharmonija dodijelila počasni prsten šestorici masovnih ubojica, među njima Schirachu, Arthuru Seyss-Inquartu, zvanom koljač iz Holandije, i direktoru Njemačkih državnih željeznica koji je upravljao transportima u Auschwitz. Sve do 2013.

nije im bio formalno oduzet, a neki zločinci viđani su na koncertima Filharmonije i početkom 1960-ih godina. Prijeđite jednoga novogodišnjeg prijepodneva pogledom po publici u kojoj svjetluca krema poslovnog svijeta, slavne ličnosti, političari, diplomati i neće biti teško na istim tim plišanim sjedalima zamisliti njihove prethodnike u crnim uniformama. *Wien bleibt Wien* – Beč se ne mijenja – geslo je toga grada. A *Schein über Sein* – vanjšina prije nutrine, uočio je Sigmund Freud, njegova je determinanta. U Beču je na prvom mjestu vanjska forma.

Nakon višedesetljetnog prekrivanja mrlja na svojoj prošlosti orkestar je, ima tomu nekoliko godina, pod pritiskom izronio napola čist, ali za nacističkom baštinom ne trebate grebati odveć duboko. Karl Böhm, sjajan dirigent, ali ne osobito pametan čovjek, znao je reći da „nacisti nisu bili tako loši, htjeli su eliminirati žene iz politike“. U Bečkoj filharmoniji većina bi se s tim složila. Sve donedavna orkestar nije primao žene. Ako već gledate prijenos novogodišnjeg koncerta, jedan od perverzih užitaka bit će vam prebrojavanje glazbenica. Od ukupno 130 osoba u angažmanu, samo je sedam žena: ni u jednom simfonijskom orkestru u 21. stoljeću nije ih tako malo.

Diskriminacija na temelju spola protuzakonita je po austrijskim i europskim zakonima. Prije tri godine austrijski je parlament odredio Filharmoniji kaznenu mjeru uskrate dijela financiranja u iznosu od 2,29 milijuna eura, a onda su im simpatizeri u državnoj administraciji rečenu svotu ukrkali skrivečki.

U obranu spuštenih roleta na svojem dućanu glazbenici tvrde da se njihov izvođački stil prenosi s oca na sina, s rođaka na rođaka, i na taj način oni čuvaju posljednji prepoznatljivi zvuk u odveć homogeniziranu koncertantnom svijetu. Tu nepotisti jesu u pravu. Nema drugog orkestra koji u toj mjeri ostvaruje saharinsku upicanjenost Straussa, ironičnu distanciranost Mahlera.

No taj se zvuk postiže po cijenu neprihvatljive predrasude. Azijce i žene, koji pobjeđuju na kompetitivnim audicijama za Orkestar Bečke državne opere i onda ondje sviraju zajedno s članovima Filharmonije, filharmoničari ponižavaju uskraćujući im pristup u klub muškaraca koji se zove Wiener Philharmoniker, Bečka filharmonija. Danas, u ovo doba, većina ljudi taj stav smatra neprihvatljivim. Na turneji po Sjedinjenim Državama filharmoničari su se suočili s demonstracijama, sa zakonodavstvom. Ali ne kod kuće, ne na prvi dan nove godine.

Dokle god bude izgled nadvladavao supstancu, dokle god bude svijet aaahao i oohao uz slatkoću glazbe i zanemario prljavštinu u kuhinji, novogodišnji koncert iz Beča i dalje će biti obiteljski miljenik, svjedočanstvo da smo mi ljudi sposobni naprosto zažmiriti i ne gledati baš tamo.

(s engleskog prevela Giga Gračan)

Norman Lebrecht (1948) britanski je novinar, komentator, autor brojnih knjiga o klasičnoj glazbi i glazbenicima, pa i fiktionalne proze. Godinama objavljuje na blogu [.slippedisc.com](http://slippedisc.com) Rese ga atributi poput *kontroverzan, šlampav u pogledu činjenica, logoreičan*, ali i *otrovan, ubojito oštar* i slično (materinski jezik očito nije zaludu baštini od Swifta i Wildea). Nekoliko je puta bio tužen zbog klevete; parnice su u pravilu bivale okončane izvansudskom nagodbom.

Ovaj komentar kruži već godinama internetom nakon objavljivanja u *The Spectatoru*. Konzultiravši internetske izvore, prevoditeljica je slobodna ustvrditi da je ovaj put autor šlampav prema Freudu: valjalo je naznačiti da je posrijedi parafraza Freudova *Sein und Schein* (nema tu nadređenosti, *über*, tek toliko).

Ako ikoji, autor je počinio grijeh prešućivanja ili kondenziranja. Unatoč članstvu u stranci, čini se da dirigent Clemens Krauss nije sveudilj djelovao kao bezrezervni podupiratelj i promicatelj nacizma: rehabilitiran je u procesu denacifikacije i ponovo je dirigirao novogodišnjim koncertom sve do smrti 1954. Prazninu u njegovu angažmanu popunjavao je do 1950. u članku nespomenuti Josef Krips. „Bezgrešni Boskowsky“ tim je koncertom dirigirao od 1955. do 1979. A onda su nadolazili gostujući eminentleri i prominencleri, neki štovite višekratno. Tako npr. Riccardo Muti: na YouTubeu je dostupna snimka prošlogodišnjeg koncerta kojim je dirigirao, sa značajnim krupnim planovima glazbenica. Odustavši od „perverzno užitka“, prevoditeljica ih je do cca dvadesete minute samo uočila, ne i prebrojila.

I da, Filharmonija je (kroza zube, rekao bi Lebrecht) na svoju mrežnu stranicu stavila tu dionicu svoje povijesti. Vajna hrvatska Wikipedija provincijalno kaska za makar *kroza zube* današnjim stavom Kaundkazijine prijestolnice. „Veliki broj Bečkih novogodišnjih koncerata u počecima je održavan u turbnom i teškom razdoblju za Austriju.“ Jest to neki izvor, no prevoditeljica nije u *www* svijetu našla ni samoglasnika ni suglasnika hrvatske provenijencije koji bi *kroza zube* doveli s bilo kojeg naslova rečenu priredbu u pitanje. Perniciozni austrijski *gemütlich* davnih je dana razvidio Claudio Magris u okviru doktorata o habsburškom mitu u modernoj austrijskoj književnosti. Na hrvatskome objavljeni su samo dijelovi u prijevodu Zdenke Drucalović. U časopisima, nekima već pokojnima.

(bilješka prevoditeljice)

Lektira ili ideologija

Tko je iznevjerio Annu Frank?

Eliminacija Dnevnika Anne Frank iz programa školske lektire još je jedna eliminacija djevojčice istog imena, još jedna židovska eksterminacija i dokaz da se s mladim i najmlađim naraštajima u Hrvatskoj drsko i bezočno manipulira

Piše Zdravko Zima

Sve je uglavnom poznato. S roditeljima i sestrom Margot, Anne Frank (1929–1945) prebjegla je iz Njemačke u Nizozemsku. Razlozi za takvo što najmanje su bili poslovni. Nisu bili ni turistički, ni privatni. Razlog je bio *Führer*, a *Führer* nije volio Židove, makar potjecali iz Njemačke, kao što je to bio slučaj s Annom i njezinom obitelji. U Nizozemskoj, u Amsterdamu, Anne je vodila dnevnik. Možda ga je vodila iz dosade, iz osjećaja osamljenosti, a možda i zato što je u sebi osjetila spisateljski nerv. Ali stjecajem povijesnih okolnosti postala je žrtvom jednog od najstravičnijih pogroma u svjetskoj povijesti, što je njezin dnevnik pretvorilo u dragocjen dokument o sudbini Židova za vrijeme nacizma. Dnevnik je Anne vodila od polovice 1942. do 4. kolovoza 1944, u tajnom skloništu u Amsterdamu. Nekoliko dana poslije nju i njenu obitelj uhapsio je policajac, poslije identificiran kao Karl Silberbauer. Obitelj je završila u konclogoru Bergen-Belsen. Prema službenoj verziji, Anna je početkom 1945. umrla od tifusa. Spasio se samo otac Otto i, zahvaljujući upravo Ottu, Annin dnevnik objavljen je prvi put 1947. u nizozemskoj verziji. Otad je preveden na mnoge velike i male ili egzotične jezike, adaptiran je za kazalište i film, a jedan od posljednjih filmova snimio je talijanski redatelj Alberto Negrin, poznat po ekranizacijama s temom Majakovskog, Mussolinija i drugih.

Sve je manje-više poznato, barem kad je posrijedi tragična kob židovske djevojčice Anne Frank. Otkad je objavljen, Annin dnevnik postao je obaveznom lektinom koja se možda čita ne toliko iz književnih, koliko iz civilizacijskih i ostentativno-odgojnih razloga. Tako je do jučer bilo u mnogim europskim zemljama. Tako je bilo u Jugoslaviji, i u Hrvatskoj, sve do ere Blaženke Divjak, za čijeg je ministriranja citirani dnevnik netragom nestao s popisa obvezatne lektire. Nestao je potihoo kao da ga nikada nije ni bilo, jer brisanje uvijek sumnjivih knjiga vodi zaboravu i krivotvorenju povijesti, koje je poprimilo orvelovske razmjere. Nema sumnje da popis školske lektire podliježe individualnim afinitetima i da u takvim pitanjima konsenzus nije lako ostvariv, ali ako se sjetimo da je kurikularna reforma Borisa Jokića i njegove ekipe umjesto na stručne, svedena na političantske rasprave i da je zbog toga propala (što je bio povod najvećim demonstracijama u Hrvatskoj, najvećim nakon prosvjeda za Radio 101), onda je eliminacija *Dnevnika Anne Frank* još jedna židovska eksterminacija i dokaz da se s mladim i najmlađim naraštajima u Hrvatskoj drsko i bezočno manipulira.

Kad neki nedorasli školarić usred Zadra obilježi svoju kolegicu ušatim slovom U, objašnjavajući da je odsad i ona ustašica, onda se najmanje treba zgražati nad njegovim činom. Trebamo se zgražati nad samima sobom i zagledati u vlastito lice. Kad u Splitu u pola bijela dana četvorica pomahnitalih tipova nasrnu na srpske sportaše, uz odobravajuće urlike gomile, onda se najmanje treba zgražati nad divljacima, čije ponašanje gotovo koincidira s prezimenom aktualne ministrice znanosti, obrazovanja i sporta. Vrijeme je da se zgražamo nad samima sobom i shvatimo da takvi i slični ekscesi nisu uzrok nego posljedica trajno podgrijavana ekstremizma i izvrtnja elementarnih, davno verificiranih istina. Kad

predsjednik Europskog parlamenta Antonio Tajani kliče u slavu talijanske Istre i talijanske Dalmacije, onda zgražanje službene Hrvatske zvuči u najmanju ruku falš. Jer oni koji vode ovu državu trebali bi najprije pomesti smeće pred vlastitim vratima, osuditi krivotvoritelje u svom dvorištu i objasniti *urbi et orbi* tko je zapravo zaslužan da Istra i Dalmacija na pripadaju Italiji. U svjetlu tih i mnogih drugih činjenica, brisanje Anne Frank iz kolektivne memorije sve je prije nego slučaj ili zabuna birokratskih gnjavatora iz resora Blaženke Divjak. Tamo gdje Jasenovac nije mjesto zajedničkoga pijeteta, nego manipuliranja koje graniči s patologijom, tamo gdje je Budak važniji od Krleža, a Thompson popularniji od Arsena Dedića, izbacivanje židovske djevojčice iz kruga civilizacijske i književne memorije gesta je koja vapi do neba. Prije mnogo godina, kad smo čitali Orwellovu *Tisuću devetsto osamdeset* i četvrtu, vjerovali smo u svojoj naivnosti da se njegove otrovne replike odnose isključivo na komunistički svijet. Ali, gle vraga, njegova glasovita parola „Neznanje je moć“ jednako se tako odnosi i na postkomunističku eru, u kojoj su laž i manipulacija, potpomognuti magijom sajbersurferske tehnike, dosegli neslućene razmjere. Gonjena svojom demonskom snagom, milijun puta ponovljena laž u jednom času obrće se u istinu. Milijun puta zaboravljena Anne Frank u jednom času pretvara se u imaginarnu točku, manju i neznatniju od njene individualne žrtve. Što će našoj djeci Annin dnevnik, kad već imamo svoj (televizijski) dnevnik i svoje Ministarstvo istine, savršeno sinkronizirano s aktualnom partijskom linijom i njenim ideologiziranim istinama, beletriziranim u Orwellovu istodobno fantastičnom i okrutno realističnom romanu. Poslije svega, literatura je jedino što preostaje, čak i kad protiv nje rade nevidljivi birokrati, zaštićeni državnim institucijama i svojim formalno validnim, a u srži praznim titulama. Među svim obmanama, koje se šire poput peludne groznice, najveća je svakako tvrdnja da živimo u slobodnom društvu. Tamo gdje je stvarnost sinkronizirana s ideologijom i gdje je strah od istine jednak strahu od svega drukčijeg, sloboda je puka iluzija. Znao je to i Kundera, koji je davno raskrstio sa svim domovinskim i nacionalnim mitovima, zbog čega se poslije sloma komunizma nije ni vratio u Čehoslovačku. Godine 1993. objavio je knjigu eseja *Iznevjerene oporuke*, napisanu izvorno na francuskom (*Les testaments trahis*). Ali, pobogu, tko je iznevjerio Annu Frank?

Drugi nestanak Anne Frank
Kako izbjeći prošlost

Kada sam Dnevnik čitala prvi put, bila sam nešto mlađa od Anne Frank na početku njezina pisanja. O antisemitizmu, nacizmu, konačnom rješenju znala sam mnogo toga, ali u stanovitoj mješavini službenoga i obiteljskoga govora, činjenica iz knjiga i osobnih priča

Piše Nadežda Čačinović

Nedavnim je navodno reformskim zahvatom iz lektire nestao i *Dnevnik Anne Frank*. Nestao iz tzv. izborne lektire jer se čini da je već dosta davno pomaknut iz obavezne... Nestalo je i niz drugih mogućnosti za shvaćanje svijeta u koji se hrvatski učenici rađaju, pogotovo povijesnih uvida (neće na primjer saznati što je Inkvizicija povijesno, s velikim početnim slovom, pa ako slučajno i budu čuli riječ s malim, ona će biti lišena čitavog bogatstva konotacija koje upravo predstavlja obrazovanost... da ne govorimo o poznavanju varijanti vjerskoga fundamentalizma).

Nestanak *Dnevnika* nije ostao nezapažen u javnosti, pa je tako Miljenko Jergović (*Jutarnji list*, 12. veljače 2019) iznio u snažnoj kritici i kontekst nastanka takve odluke i što ona znači; ima i niz drugih reakcija i prosvjeda.

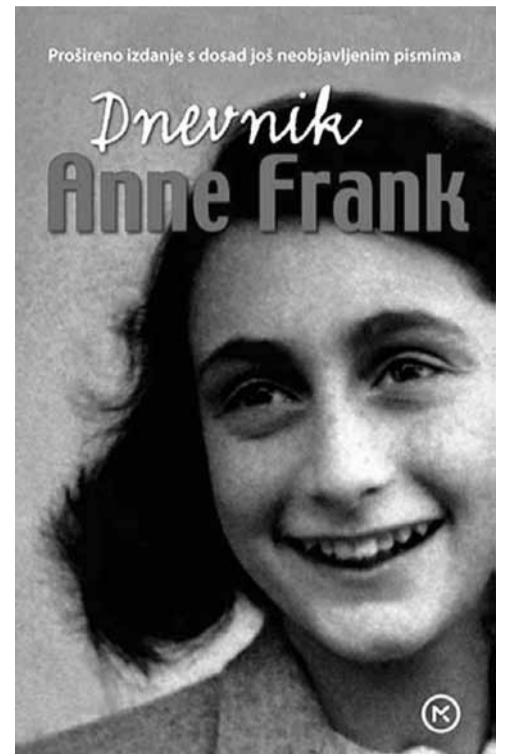
Ja ću pak svoju, nadam se jednako snažnu, osudu ove odluke nastojati izložiti opisom svojega nekadašnjeg i sadašnjeg ponovljenoga iskustva čitanja. Naravno da su čitalačka iskustva današnjih učenika i ono moje od prije šezdeset godina različita, različit omjer onoga što se unosi u čitanje (onoga što se zna već prije čitanja) i onoga što se čitanjem saznaje, velike su razlike u načinu života: ali opet nisu takve da ne bi bilo nekih konstanti, ista vrsta obiteljskih odnosa, složenih odnosa s braćom i sestrama, sličnih adolescentskih iskustava.

Kada sam *Dnevnik* čitala prvi put, bila sam nešto mlađa od Anne Frank na početku njezina pisanja. O antisemitizmu, nacizmu, konačnom rješenju znala sam mnogo toga, ali u stanovitoj mješavini službenoga i obiteljskoga govora, činjenica iz knjiga i osobnih priča. Ovdje nije prilika da se ukaže na različite načine ophođenja s prošlošću, ili izbjegavanja prošlosti, kako onih koji su bili izravne žrtve tako i onih koji su se mogli smatrati neprijateljima njihovih krvnika – ne samo počinitelja! To je važna i poznata tema i ima veze s recepcijom *Dnevnika*, ali nije moja današnja. Ono što jest opis je posebnog uvida i iskustva koje omogućuje ova knjiga.

Svakako sam znala i prije čitanja što se događalo zbog nacističkog i ustaškog progona Židova, pa i što se dogodilo s Annom Frank. Čitajući, dakle, knjigu najprije sam je čitala kao i svaku drugu u tom trenutku svojega odrastanja, kao nešto što je predmet uživanja, pa onda i spoznaje. Imala sam u ruci dnevnik, dnevnik koji je Anni služio kao sugovornik – sugovornica koja je dobila ime, dnevnik u kakvu se nastoji naći riječi za ono što nam se događa, dnevnik u kojemu pokušavamo vidjeti kakvi smo u očima drugih, i to me zaočupilo. Jezik takvih dnevnika ne može biti odveć originalan, mnogo je tu i samozavaravanja i uljepšavanja i poslije revizije.

Mislim da je takvo samoopisivanje s naknadnim revizijama blisko čitaocima toga uzrasta. Dječaci moje generacije nisu, koliko se sjećam, mislili da se takav dnevnik njih ne tiče, iako su manje često pisali dnevnike. Na kraju krajeva, dio je sadržaja ovoga *Dnevnika* i to kako se dječaci pojavljuju u očima djevojčica. Identificirali smo se i s muškim i sa ženskim likovima naših knjiga i ne vjerujem da je to postalo nemoguće. Prije šezdeset godina nije bilo uobičajeno provjeravati tko smije govoriti u ime žrtve: no autentičnost dnevnika jamačno je dio njegova značaja (mogućnost da je preživjeli otac ponešto i revidirao nije to ugrozila).

Strahota *Dnevnika* nije u opisu patnji, nego u njihovoj isprepletenosti s dnevničkim opisivanjem svakodnevice – posebne svakodnevice, ali ipak svakodnevice. Prije no što su se Frankovi i njihovi prijatelji pred izvjesnošću deportacije povukli u

tajno sklonište, Židovima je u Nizozemskoj zabranjeno sve što se moglo zabraniti i oduzeto sve što se moglo oduzeti, najprije svakodnevne stvari, vožnja u javnim prometima, odlazak u kino i kazalište, svi sportovi; kupovati su mogli samo od 3 do 5 u još otvorenim židovskim trgovinama i tako dalje. To je bio svakodnevni okvir života. U skrovištu svakodnevice je postala nemogućnost napuštanja tih nekoliko četvornih metara i način kako je život određen prostorom i ovisnošću o tuđoj pomoći. Taj je okvir zadan, ali reakcije nisu, kao ni Annine prosudbe međuljudskih osoba i vlastitih osjećaja. Čitajući imamo jasnu svijest o glavnim obilježjima takva života, razlici između dana kada se valja u potpunosti suzdržati od svega i života nakon šest sati posljedne, kada zaposlenici iz prednje zgrade odlaze, pa je s oprezom moguće npr. slušati radio. Znamo i kako postoji strogi red, kako se odvijalo učenje, znamo i raspored prostorija.

Naravno da je lakše osjećati sućut s očito lijepom i pametnom djevojčicom nego sa žrtvama koje se od nas razlikuju po izgledu, odjeći i navikama. No to je dio onoga što se desetljećima učilo iz takve lektire: kada se pitate zašto su željeli ukloniti iz našeg svijeta nekoga kao što je bila Anna Frank, *morate* se pitati a zašto bi se smjelo likvidirati one druge i drukčije – a onda *morate* razmisliti o tome što se to dogodilo.

Oni koji brane nestanak *Dnevnika* kao mogućeg predmeta takozvane cjelovite lektire kažu da će se i dalje ulomcima obavještavati učenike o tome što je sudbina Anne Frank.

Time se posve promašuje vrijednost *Dnevnika*. Ona je u doživljenom raskoraku između zapisa o svakodnevnom podnošenju zadanoga, o načinu života u koji se unatoč svemu možemo uživjeti – i završetka knjige, zapisa o tome što se dogodilo: smrti Anne Frank u Bergen-Belsenu. Taj je doživljaj ono što se može postići književnim tekstom: jer to *Dnevnik* jest, što nije procjena kvalitete već načina djelovanja. Ono što se mora postići jest Kantova *erweiterte Denkungsart*, prošireni način mišljenja, u ovom slučaju procesom uživanja. Bez toga nema ispravne moralne procjene.

Dnevnik nije opis izravnoga mučenja, gladovanja; nema ni stvaranja melodramatskog efekta pa da, nakon što se dobro isplačemo, spustimo zavjesu suza između sebe i opisanoga i nastavimo živjeti.

Na kraju čitanja *Dnevnika* doživljavamo nastalu prazninu Annina nestanka, i to nam ostaje – zavijek.

Međunarodni dan sjećanja na Holokaust Epizoda ili novi početak?

Nepopravljivi optimisti mogu se samo nadati da poslije govora pred zagrebačkom katedralom kardinal Bozanić neće stati na pola puta, kao što je to učinio prije desetak godina u Jasenovcu, koračajući prema Kamenom cvijetu, a ne poklonivši se žrtvama

Piše Zoran Pusić

Tjedan poslije obilježavanja Međunarodnog dana sjećanja na Holokaust sa četrdesetak suputnika posjetio sam Spomen-područje Jasenovac i u kripti pod Kamenim cvijetom zajednički smo odali počast žrtvama Holokausta i genocida počinjena tijekom Drugoga svjetskog rata u tom najvećem ustaškom konclogoru. Potom smo, na poziv slavonskog episkopa Jovana Čulibrka, posjetili episkopski dvor u Pakracu, gdje je održana rasprava *Jasenovac i Holokaust – nova saznanja*. Uvodničari u raspravu bili su Ivo Goldstein, Jovan Čulibrk i Goran Hutinec. Goldstein je govorio o nekim dijelovima svoje najnovije knjige o Jasenovcu, tiskanoj potkraj prošle godine, u kojoj se između ostalog iznosi niz podataka, dokumenata i svjedočenja koja „izvan razumne sumnje“ pokazuju da je u konclogoru Jasenovac proveden Holokaust i genocid. Jovan Čulibrk, kojega u relevantnim krugovima povjesničara drže jednim od najboljih poznavalaca povijesti logora Jasenovac i Holokausta na ovim područjima, iznio je kritičku analizu knjige povjesničara Timothyja Snydera *Bloodlands (Krvava prostranstva)*. Usput, slavonski episkop magistrirao je na Hebrew University u Jeruzalemu s temom *Historiografija Holokausta u Jugoslaviji*, stalni je suradnik Centra sjećanja na Holokaust u Yad Vashemu i predsjednik Odbora za Jasenovac SPC-a. Goran Hutinec, docent na Odsjeku za suvremenu povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, govorio je o svom nedavnom otkriću fotografija Jasenovca snimljenih iz savezničkih aviona zime 1944/45. Pronašao ih je u arhivi zračnih snimaka iz Drugoga svjetskog rata koja se čuva u Edinburghu. Na fotografijama se vide aktivnosti na područjima Gradine, koja su poslije rata identificirana kao masovne grobnice. Gradina je bila dio logora na desnoj obali Save gdje su se, po sačuvanoj prepisci i priznanju samih ustaša, činile masovne egzekucije.

Uvodna izlaganja bila su onakva kakva bi izlaganja kompetentnih stručnjaka o konclogoru Jasenovac, u normalnim prilikama, trebala i biti. S konsenzusom oko nepobitno utvrđenih činjenica, s isticanjem detalja koji su još predmet istraživanja.

No prilike nisu normalne u društvu u kojem se krivotvorine i izmišljotine koje vode rehabilitaciji ustaškog režima i negiranja zločina koje je taj režim počinio tretiraju kao „alternativne povijesne činjenice“ i demokratsko pravo na drukčije mišljenje. Taj trend doveo je i do prave poplave članaka, knjiga i filmova u kojima se Jasenovac prikazuje kao malo veća kaznionica u kojoj su prekršitelji zakona bili privremeno smješteni prije odlaska na rad u Njemačku.

Zato je u Hrvatskoj kao senzacija odjeknuo govor kardinala Bozanića, održan u povodu Međunarodnog dana sjećanja na Holokaust pred zagrebačkom katedralom. Ključna rečenica toga govora – koji je inače prigodan i pristojan, kakav bi se u normalnim prilikama očekivao od visokopozicionirana svećenika koji živi kršćanske vrijednosti – glasi: „Za Dan sjećanja na žrtve Holokausta izabran je 27. siječnja, dan oslobođenja Auschwitzta, simbola stradanja šest milijuna Židova, simbola svih nacističkih i fašističkih logora širom Europe, pri čemu mi trebamo dati posebnu pozornost onomu što se događalo u našoj sredini, u Hrvatskoj, bez ikakve zadržke ističući istinu o strahotama Jasenovca i drugih logora, stratišta nevinih ljudi.“

Bezbroj je autentičnih dokaza da je Jasenovac bio mjesto strahota i stratišta nevinih pojedinaca, od likvidacije svih logorašica i gotovo svih logoraša u posljednjim danima njegova postojanja (kako bi se eliminirali svjedoci), o strahotama govore tisuće svjedočenja ljudi koji su izgubili rođake, neki i cijele porodice, do više od 83 tisuće imena onih koji su pogubljeni ili su umrli od iscrpljenosti u tom istom logoru. Ali već desetljećima ne postoji ni jedna izjava vrha Katoličke crkve u Hrvatskoj koja bi „bez ikakve zadržke“ tu istinu konstatirala. Upravo obratno, javnost je već navikla da Katolička crkva podupire suprotna stajališta. Deset dana prije Bozanićeva govora predstavljena je u dvorani crkve u Palmotićevoj, u Zagrebu, knjiga *Razotkrivena jasenovačka laž*, autora Josipa Pečarića, člana HAZU-a, i Stjepana Razuma, svećenika i pročelnika Nadbiskupskog arhiva u Zagrebu. Na predstavljaju knjige Pečarić se uglavnom okomio na povjesničare koji imaju suprotna stajališta od njegovih: „Suprotstavio sam se sramoti da Ivo Goldstein bude izabran u HAZU (...). Hrvoje

Klasić odbio je nastupiti s Igorom Vukićem u emisiji o Jasenovcu jer je znao da bi ispaao smiješan u suprotstavljanju istinskom istraživaču (...). Razum je kao istinite činjenice istaknuo da je Jasenovac bio „prielazni logor za tvornice u Njemačkoj“, u kojem nije bilo nikakvih „mnoštvenih“ ubijanja u doba Drugoga svjetskog rata, ali jest poslije, pod komunističkom vlašću. Posebno zanimljiva istina koju ističe Razum, a koja prije zvuči kao dijagnoza, jest da „u logor nije doveden niti jedan Srbin samo zato što je bio Srbin, a kamoli da bi bio ubijen samo zato jer je bio Srbin.“ Po Razumu „svoj zemaljski život u Jasenovcu je završilo 1360 osoba, što prirodnom smrću, bolešću, neishranjenošću ili smaknućem nakon presude zbog kršenja propisa“. I još od istog autora: „Pitam se po čemu su bolji oni koji izmišljaju ljudske žrtve, njih 81.800 (tu Razum misli na poimenični popis žrtava) od onih koji su odgovorni za stvarnih 1360 žrtava.“

Prije nekoliko godina (2014) u istom prostoru, u dvorani rezidencije Družbe Isusove u Palmotićevoj, predstavljena je knjiga povjesničara Mladena Ivezića pod naslovom *Titov Jasenovac*. Predstavljajući je bio Vladimir Horvat, svećenik, povjesničar i autor knjige *Ogoljela laž logora Jasenovac*, a tvrdnje iznesene u Ivezićevoj knjizi, da je u Jasenovcu za vrijeme Drugoga svjetskog rata od svih mogućih uzroka život izgubilo 262, a u Staroj Gradiški 141 zatočenik, da su za to uglavnom krivi židovski liječnici jer su širili laži da će vlast ubiti kao nesposobne sve tufusare pa su se ovi skrivali među zdravima, ocijenjene su na tom skupu na kome su bili mnogi svećenici, od biskupa Pozaića do monsinjora Batelje, kao „neprocjenjiv doprinos traganju za istinom“.

Istaknuto mjesto u redizajniranju povijesti, posebno u poricanju zločina ustaša u Jasenovcu, ima *Glas Koncila*, službeni tjednik Nadbiskupskoga duhovnog stola. Tvrdnje povjesničara poput Ivezića, Razuma, Horvata i njima sličnih prikazuju se u *Glasu Koncila* kao otkrivenja, istina koja spašava zabludjele, a argumenti se svode na dokaze *ad hominem*, usmjerene protiv svih koji objašnjavaju da su te tvrdnje izmišljotine i nebu-loze. Tako glavni urednik toga glasila, svećenik Ivan Miklenić, piše doslovce: „Mit o stradanjima u Jasenovcu nema ništa zajedničko s povijesnom istinom.“

Navedeni primjeri tek su vrh ledenoga brijega nastala dugogodišnjom potporom pa i aktivnim sudjelovanjem dijela hijerarhije Katoličke crkve u preinačavanju prošlosti, kako bi se ona učinila bližom i podobnijom današnjim nacionalističkim zahtjevima i stajalištima. Važnost tih revizionističkih pokušaja nije u promjeni pogleda na događaje od prije 75 i više godina; riječ je o vrijednostima koje će dominirati u društvu danas i sutra. Kao što pokazuje slučaj Darija Kordića, koji je osuđen u Haagu kao najodgovorniji za ratni zločin što ga je počinila jedinica HVO-a u Ahmićima, likvidiravši 116 staraca, žena i djece. Na povratku iz zatvora, u kojem se prometnuo u katoličkoga vjerskog fanatika (po njegovim riječima, Isus ga je dvaput posjetio u ćeliji), Kordića su u zagrebačkoj zračnoj luci dočekala tri biskupa. Štoviše, biskup Košić mu je poljubio ruku, a zatim su ga kao nacionalnoga junaka odveli na misu u katedralu. Možda će jednom u budućnosti sa zvonika katedrale visjeti transparent sa 116 imena žrtava iz Ahmića. Zasad je to učinilo 116 zagrebačkih građana, držeći 116 imena žrtava iz Ahmića ispred katedrale kao znak solidarnosti sa žrtvama i protesta protiv tako nedolična i nekršćanskog promoviranja ratnog zločinca, samo zato što se taj deklarirao kao katolik.

Je li Bozanićev govor bio izdvojena epizoda ili prvi korak na mukotrpnu putu od nacionalističke ostraćenosti prema istinskom suosjećanju sa žrtvama, prema promjeni toliko potrebnoj i Katoličkoj crkvi i hrvatskom društvu u cjelini, pokazat će budućnost. Nepopravljivi optimisti mogu se samo nadati da kardinal neće stati na pola puta, kao što je to učinio prije desetak godina u Jasenovcu, koračajući prema Kamenom cvijetu, a ne poklonivši se žrtvama. Valja se nadati da veliki transparent izvješten na katedrali neće poslužiti tek kao simbolički ručnik za pilatsko pranje ruku.

Međunarodni dan sjećanja na Holokaust Kršćanin ne može biti antisemit

Kardinal i nadbiskup metropolit Zagrebačke nadbiskupije Josip Bozanić, koji je na početku svog poslanja ostao zapamćen po sintagmi grijeh struktura, sada odlazi sa svog položaja uz eksplicitnu poruku o strahotama Jasenovca

Piše Dragan Jurak

U organizaciji Židovske općine Zagreb i Šoa akademije, u nedjelju 27. siječnja, u Novinarskom domu u Zagrebu obilježen je Međunarodni dan sjećanja na Holokaust. Voditeljica Šoa akademije Sanja Zoričić-Tabaković predstavila je članove organizacije March of the Nations iz njemačkog grada Tübingena, a potom je prikazan film Nitze Gonen „Zaboravljeni“, posvećen Holokaustu na tlu nekadašnje Jugoslavije. Istoga dana u večernjim satima u Knjižnici i čitaonici Bogdana Ogrizovića, u organizaciji Hrvatskog P.E.N. centra i Hrvatskog društva pisaca, održana su prigodna čitanja. Nancy Abdel Sakhi, Vilim Matula i Urša Raukar deklamirali su pjesme i druge tekstove Paula Celana, Darka Cvijetića, Errija De Luce, Daše Drndić, Irene Klepfisz, Prima Levija, Miklosa Radnotija i Jorge Sempruna.

Obje priredbe protekle su pod dojmom izjave koju je kardinal i nadbiskup metropolit Zagrebačke nadbiskupije Josip Bozanić dao tri dana ranije. Toga dana, 24. siječnja, na desnom tornju zagrebačke katedrale pojavio se golemi *baner* kojim se Međunarodni dan sjećanja na Holokaust najavljuje na hebrejskom i hrvatskom jeziku. Neke je *baner* podsjetio na pokojnog Zvonimira Berkovića koji je u svom dramoletu „Vladko Maček: Tri razgovora“ u kojem Maček krajem rata, u fikcionalnom dijalogu s nadbiskupom Stepincem, komentirajući prve dane NDH, zaključuje: „zamislite, Preuzvišeni, da je, recimo, niz lijevi zvonik spuštenu jedna golema procesijska zastava“ (zvonik katedrale povodom Uskrsa) „na kojoj bi pisalo ‘Alleluja! Uskrsnula je Hrvatska!’ A da je na desnom tornju ista takva zastava sa citatom iz Evandjelja: ‘Ne sudite i nećete biti suđeni! Ne osuđujte pa nećete biti osuđeni! Praštajte i oprostite će vam se!’ Naravno, mogli bi ste staviti i neku drugu rečenicu, vjerojatno ima i prikladnijih, ali ta dva natpisa bila bi zapravo idealna povelja i putokaz“.

Ništa takvog dramatičnog nije se zavijorilo s katedrale za Uskrs 1941., a idući mjeseci i godine ostati će do danas neuralgičnom točkom povijest Katoličke Crkve u Hrvata. Upravo zato mnogi su kao povijesnu doživjeli izjavu kardinala Bozanića koji je, obilježavajući na molitveno-komemorativnom skupu ispred zagrebačke katedrale Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta, između ostaloga spomenuo: „... mi trebamo dati posebnu pozornost onome što se događalo u našoj sredini, u Hrvatskoj, bez ikakve zadržke ističući istinu o strahotama Jasenovca i drugih logora, stratišta nevinih ljudi“, naglašavajući, kako je rekao i papa Franjo: „da kršćanin ne može biti antisemit“.

Tako kardinal, koji je na početku svog poslanja ostao upamćen po sintagmi grijeh struktura, sada odlazi sa svog položaja uz eksplicitnu poruku o strahotama Jasenovca. Komentirajući Bozanićev govor mediji javljaju kako se iz razgovora s nekoliko prelata moglo zaključiti da je poticaj za takav istup zasigurno došao izvana, iz Rima. Javna je tajna da Vatikan već dulje vrijeme predbacuje kardinalu da se ne suprostavlja ekstremnim i revizionističkim stajalištima kako u društvu, tako i unutar Crkve. Kako god bilo, kardinalov istup olakšat će u nekoj mjeri sve nepodnošljiviju atmosferu u koju je posljednjih godina, ako ne i desetljeća, zaglibilo hrvatsko društvo.

O složenosti suočavanja s kompleksom Holokausta, genocida i ratnih zločina – čak i u onim društvima koja imaju jasan odnos prema temeljnim civilizacijskim i ljudskim vrednotama – u Novinarskom domu svjedočili su članovi „pokreta živih“, djece počinitelja zločina. Bozanić je rekao da je „djeci i unučadi počinitelja, čiji su životi obilježeni zločinima, potrebno očišćenje istinom“. To očišćenje demonstrirali su dvadesetogodišnjaci koji vuku podrijetlo iz nacističkih obitelji, pedesetogodišnjak čiji je djed bio u Waffen SS-u, ili Nijemac, po ocu iz Šestina, čiji je djed bio pripadnik ustaškog pokreta. Dirljivim ispovijedima emotivno potresenih gostiju svjedočile su četiri preživjele logorašice.

Antisemitizam na stadionima

Nogomet nije samo nogomet

Od incidenta na utakmici Lige prvaka 2014. godine, predstavnici Komiteta židovskih delegata (Board of Jewish Deputies) i drugih mjero-davnih židovskih udruga traže od uprave Tottenhama da prestane koristiti termin *Jid* zbog antisemitske konotacije. Upravo zbog zlouporabe te riječi UEFA, engleski nogometni savez i antirasistička udruga Kick it Out pridružili su se židovskim predstavnicima u zahtjevu upravi tog londonskog kluba da izbací iz uporabe *Jid*, kao i ostalu srodnu terminologiju: *Yid Army*, *Yid* i *Yiddos*

Piše Vesna Domany Hardy

Rasizam, antisemitizam i islamofobija prepoznatljivi su i u sportskim arenama. Manifestiraju se sve češće i, što je još gore, rijetko se sankcioniraju. Dovoljno je na internetu potražiti informacije o antisemitskim incidentima u vezi s nogometom da bi se uočila njihova učestalost koja zabrinjava. Samo je u Velikoj Britaniji 2018. zabilježen nezapamćen porast u usporedbi s ranijim godinama. Ignorirati te pojave znači gurati glavu u pijesak, posebno jer je riječ o simptomima ukorijenjenih bolesti pojedinih društvenih zajednica kakve bi trebalo liječiti, oko njih se ozbiljno angažirati, na vrijeme obrazovno djelovati, pogotovo jer su danas nogometni klubovi po svoj prilici najmoćnija, ali i najmućnija vjerska sila na planetu.

Oni koji žive na Balkanu trebali bi biti posebno oprezni zbog ne tako davnih ratova kojih su počeci planuli upravo na nogometnim utakmicama između srpskih i hrvatskih klubova, dok su mnogi njihovi navijači bili i ostali zadojeni militantnom nacionalističkom propagandom.

Premda su rasistički ispadi, uključivši antisemitizam, endemični u navijačkim nogometnim krugovima endemični, posebno zabrinjava da se u posljednjem desetljeću u njihove redove uspješno infiltriraju neonacističke i srodne grupe ekstremne desnice kao što su Football Lads Alliance ili English Defence Ligue u Velikoj Britaniji koje svoj utjecaj i povezanost šire putem društvenih medija.

Radna grupa protiv antisemitizma Europskog parlamenta izdala je 2016. izvještaj o antisemitskim incidentima u Europskoj Uniji, u kojem se među ostalim spominju navijači milanskog Juventusa, poljski navijači koji su pjevali antisemitske pjesme, paljenje lutaka koje predstavljaju Židove na stadionu u Nizozemskoj, dok je nekim engleskim navijačima zabranjen pristup utakmicama zbog fašističkih pozdrava upućenih Židovima. U Hrvatskoj su nevladine udruge za ljudska prava održale skup o negiranju prava žena i srodnim problemima na kojem je pročitao izvještaj predstavnika Europskog parlamenta o povezanosti ekstremne desnice s nogometnim klubovima. Njihovo istraživanje pokazuje da iza rasprostranjene mreže svih tih ekstremnih desnih grupacija stoji financijska potpora nekih ruskih oligarha bliskih Putinu u svrhu slabljenja zapadnih demokracija, u čemu društvene mreže igraju golemu ulogu. Budući da je među mnogim navijačima u svim državama bivše Jugoslavije regrutiranje od strane srodnih ali i povezanih neofašističkih grupa u punom zamahu, za vrijeme Festivala tolerancije i židovskog filma u Zagrebu poznati njujorški grafički umjetnik Mirko Ilić održao je instruktivno predavanje u sklopu edukacijskog jutra za studente, srednjoškolce i policijske kadete o čitanju, tumačenju i prepoznavanju znakova i simbola kao što su keltski križ, dan Hitlerova rođenja, esesovski simboli i druge insignije koje koriste neofašističke grupe po cijeloj Europi, a koji se ne ograničavaju na nogometne stadione, ili krug navijača pojedinih klubova, već su rasprostranjeni u svakodnevnoj životnoj okolini u obliku odjeće i kostima, u agresivnom ponašanju, izazivanju nereda, uvredljivim grafitima.

U Velikoj Britaniji uzbunu u nogometnim krugovima ali i izvan njih izazvalo je korištenje neonacističkih znakova i skandiranje antisemitskih parola nekih navijača londonskog kluba Chelsea u Budimpešti, za vrijeme utakmice londonskog kluba Tottenham Hotspur i lokalnog kluba Vadi u prosincu 2018. Neki su navijači Chelsea uzvikivali i skandirali antisemitske parole mašući zastavama s apli-

kacijama nacističkih simbola, prepoznatljivim insignijama ekstremne desničarske grupe iz Sjeverne Irske. Klubu Chelsea prijetilo je djelomično zatvaranje stadiona u Stamford Brooku ako nešto ne poduzmu.

Tek su slike njihove zastave po društvenim mrežama potaknule britanske medije, vlasnike i uprave klubova, administraciju Premier lige i nogometni savez da se ozbiljnije počnu baviti tim problemom, posebno otkako su u atmosferi stvorenoj Brexitom rasizam i antisemitizam dobili na snazi. Premda ne znam kako protumačiti da slično besprizorno ponašanje hrvatskih navijača na utakmici hrvatske nacionalne selekcije na londonskom stadionu Wembly, kad su se pjevale ustaške pjesme i kad se mahalo ustaškim zastavama, nije izazvalo veću medijsku pozornost. Objavljeno je tek nekoliko mlakih kritika u *Evening Standardu* i na društvenim mrežama.

Ali vratimo se polemici uzvitanjoj oko termina *Jid* (*Yid*), kojom se koriste navijači Chelsea označavajući time svoje protivnike iz Tottenhama. Premda se evidentno radi o antisemitskoj uvredi, termin *Jid* ima dugačku povijest, a njegova uporaba kontroveržno značenje. Polemika oko te riječi započela je za vrijeme europske Lige prvaka 2014, kad je policija uhapsila tri navijača *Tottenham Hotspurs* jer su mahali parolom s riječju *Jid*. Premda je policija osudila njihovo ponašanje kao izražavanje antisemitizma, klupski čelnici Tottenhama izjavili su da se radi o nerazumijevanju njihovog povijesnog nadimka. Mladi navijači oslobođeni su bilo kakve odgovornosti jer je, navodno, došlo do nesporazuma oko uporabe tog termina, zbog pretjerivanja s idejom političke korektnosti.

O nogometnom klubu *Tottenham Hotspur* te zabrinjavajućim antisemitskim, ali i drugim ispadima, razgovarala sam u Greenwichu sa starim prijateljem, umirovljenim diplomatom Geoffreyjem Murrellom. Istodobno, fascinirana mogućom političkom metaforom, pratila sam kako dolje, ispod balkona, plima goni uzvodno uzburkano Temzu i snagom nabujale uzmućene vode puni široki prostor između kejova suprotnih obala.

Znam da je moj sugovornik strastven navijač i da ne propušta nijednu utakmicu svog *Tottenham Hotspurs* ili samo *Spurs*, kako ih tradicionalno zovu. Murrellov djed i otac bili su također navijači *Tottenham* od njegova osnutka potkraj 19. stoljeća. I kaže mi moj domaćin s ponosom da čuva obiteljski pedigre. Od djeda je naime naslijedio klupske dionice koje datiraju od vremena osnutka *Tottenham*.

Na moje pitanje o terminu *Yid* (*Jid*) objašnjava mi da je od sama osnutka sjedište njegova kluba u sjeveroistočnom Londonu, gradskom kvartu u koji su masovno useljavali židovski izbjeglice iz istočne Europe i Rusije s kraja 19. i početka 20. stoljeća. U procesu integracije mnogi su Židovi igrali nogomet i već kao djeca navijali za *Tottenham*, da bi s vremenom postajali pokrovitelji pa čak i vlasnici kluba. Zbog demografskog sastava tog dijela Londona, *Tottenham* se općenito smatra židovskim klubom. To je i razlog zbog kojeg navijači suparničkih klubova na njegovim utakmicama skandiraju antisemitske parole, rugaju im se da su obrezani i nazivaju ih *Yids* (*Jids*).

Sam termin derivacija je ili kratica izvedena iz riječi jidiš, imena jezika kojim su većinom govorili istočnoeuropski Židovi. Tako je kratica *Jid* uzeta općenito, ali i pogrdno kao ime za sve Židove. Zauzvrat i realnosti usprkos, navijači *Tottenham* s ponosom su prihvatili *Jid* za simbolični nadimak u znak poštovanja prema svojim igračima, navijačima i općenito židovskoj sredini. Još danas tu riječ koriste i mnogi Židovi, ne smatrajući ju uvredom. No u sadašnjoj klimi mržnje i netolerancije termin *Jid* popri-

mio je konotacije uvredljive antisemitske pogrde u ustima navijača drugih klubova, dok se navijači *Tottenham* i dalje ponose svojim nadimkom, mašući na utakmicama zastavama s natpisima *Yids*, *Yiddos* ili *Yid Army*.

Navijači i politika

Od incidenta na utakmici Lige prvaka 2014. predstavnici Komiteta židovskih delegata (Board of Jewish Deputies) i drugih mjerodavnih židovskih udruga traže od uprave Tottenhama da prestane koristiti termin *Jid* zbog antisemitske konotacije. Upravo zbog zlouporabe te riječi UEFA, engleski nogometni savez i antirasistička udruga Kick it Out pridružili su se židovskim predstavnicima u zahtjevu upravi *Tottenham* da *Jid* izbací iz upotrebe, kao i ostalu srodnu terminologiju: *Yid Army*, *Yid* i *Yiddos*. Vjeruje se da bi se na taj način pomoglo u eliminaciji antisemitizma na nogometnim stadionima i uspostavilo okruženje prihvatljivo za sve. Dospjelo se toliko daleko da se u javnim raspravama, panelima i medijima više nitko ne osuđuje izgovoriti riječ *Jid*, već se koristi „riječ na J“ (*J-word*).

Što se tiče Chelsea, UEFA je povelila istragu koja bi mogla rezultirati disciplinskim mjerama, ovisno o ishodu istrage. Član 14. statuta Saveza UEFA-e kaže da u slučaju kad navijači vrijeđaju ljudsko dostojanstvo pojedinca zbog boje kože, rase, vjere ili etničkog podrijetla, minimalna je kazna djelomično zatvaranje stadiona njihova kluba, a u drugoj instanci, ako se ekscesi ponove, klub će igrati utakmice bez publike. *Chelsea*, klub čiji je vlasnik ruski židovski oligarh Roman Abramovič, započeo je prije godinu dana kampanju podizanja svijesti i edukacije navijača. Unatrag nekoliko godina poduzete su razne mjere, koje uključuju susrete s preživjelima žrtvama Holokausta, posjete skupina navijača Auschwitzu te razgovore i rasprave. Ali odgoj je spori proces, posebno zato što se antisemitizam uvukao u pore nekih navijača kao kronična bolest. Primjera radi, unutar kluba navijača u *Chelsea* djeluje mala, ali uporna desničarska struja koja, osim na antisemitizmu, u posljednje vrijeme ustrajava na islamofobiji. Nevolja je u spoznaji da antagonizirana politička klima nudi plodno tlo za bujanje rasizma i svih oblika etničke netrpeljivosti.

Roman Abramovič

Premda nogomet sam po sebi nije kriv za sve moguće društvene bolesti, činjenica je da ovakvo stanje nije održivo. Londonski tjednik *Observer* pita se kako to da imućni klubovi troše teške milijune funti na transakcije igrača, a ne poduzimaju gotovo ništa u suzbijanju rasizma. Nakon što je 25 godina vodio *Kick it Out*, udruhu protiv rasizma, lord Herman Ouseley, koji nikad nije na sebe skretao pozornost, povlači se u mirovinu. U jednom intervjuu za *Observer* naglasio je da je u cijelom tom razdoblju u borbi protiv rasizma udruga *Kick it Out* raspolagala s jedva sto tisuća funti. Možemo se samo pitati kako je moguće da klubovi i njihovi vlasnici, koji raspoložu milijardama, nisu spremni makar dio tog novca uložiti u toliko potrebnu antirasističku kampanju?

Likovne umjetnosti

Nostalglični prizori iz štetla

Pod: Izložbom u Muzeju Mimara Jechezekiel David Kirszenbaum otkriva se kao umjetnik koji je temama i motivima ostao duboko povezan sa židovskom tradicijom, dok je u karikaturama i ilustracijama za berlinske novine i magazine jednako lucidno komentirao svakodnevicu s početka 20. stoljeća.

Piše Iva Körbler

Opsežna retrospektivna izložba slikara i ilustratora Jechezekiel Davida Kirszenbauma (Staszów, Poljska, 1900–Pariz, 1954) postavljena je u zagrebačkom Muzeju Mimara u adventsko vrijeme, u povodu Hanuke i Božića. Od 12. prosinca 2018. do 3. veljače 2019. prvi se put mogao razgledati cjeloviti opus zanimljivog umjetnika čija je kompleksna i potresna biografija utkana u njegovo djelo. Izložba je specifična po tome što nije izložen samo njegov likovni opus – pedesetak ulja na platnu, akvarela, crteža – već mnogo sjajno prezentirana arhivskog materijala (pisma, potvrda o održanim izložbama i ustupljenim djelima, deplijana izložbi, plakata, novinskih isječaka).

Još jedan autor čiji su životni i umjetnički put odredile povijesne okolnosti, Kirszenbaum nam se otkriva kao umjetnik koji je temama i motivima ostao duboko povezan sa židovskom tradicijom, dok je u karikaturama i ilustracijama za berlinske novine i magazine jednako lucidno komentirao svakodnevicu s početka 20. stoljeća.

Naime, nakon odlaska iz rodnoga grada, Kirszenbaum studira u Weimaru na slavnom Bauhausu, a 1925. odlazi u Berlin, gdje postaje dijelom avangardnih umjetničkih krugova te izlaže u galeriji Der Sturm, jednom od glavnih ishodišta njemačkog ekspresionizma. Pod nadimkom Duvdivani (na hebrejskom: trešnja) radi kao ilustrator za nekoliko njemačkih novina, i upravo je taj segment njegova opusa i danas aktualan, jer u karikaturnim ilustracijama na tragu Georgea Grosza, Otta Dixea i Maxa Beckmanna kritički progovara o dekadentnom i pomalo raskalašenom kapitalističkom društvu Weimarske republike. S dolaskom nacista na vlast, Kirszenbaum mora žurno napustiti Berlin, a za svoje novo odredište bira Pariz. Sve umjetnikove ilustracije za berlinske novine srećom su sačuvane na kvalitetnim fotografijama koje su se nalazile u pariškim arhivima, jer su njegove berlinske radove uništili nacisti pod egidom tzv. izopačene umjetnosti (*entartete Kunst*).

U Parizu, meki impresionizma i postimpresionizma, prihvatio je utjecaje prve tzv. pariške škole, razvijajući poseban stil slikanja, kroz sintezu impresionizma i ekspresionizma. U njegovu se slikarstvu javljaju tradicionalni židovski folklorni motivi, mistične priče iz djetinjstva, seljaci, trgovci, putujući muzičari, motivi seobe, rabini koji blagoslivljaju i opominju, pa čak i učenja proroka iz Starog zavjeta. Često slika nostalglične prikaze života u štetlu, a radovi koji prikazuju dolazak Mesije u slikarev rodni Staszów reflektiraju njegovu zabrinutost za obitelj koju je ondje ostavio. Jedna od autorica tekstova u katalogu izložbe i ravnateljica Mimare, Lada Ratković

Bukovčan, ističe kako Kirszenbaumova djela „svjedoče bol životnog iskustva, ali i toplinu prepuštanja snatrenju i intimističkim proživljajima“. Paleta je gotovo svih slika iz četrdesetih godina tamna, zagušena i s vrlo malo jarkih, otvorenih boja. Taj površinski intimizam vrlo ćemo brzo dešifrirati kao trajnu melankoliju, tugu, sjetu i bol, koja je utkana u svaki umjetnikov akvarel ili sliku. Treba naglasiti kako se i u Kirszenbaumovu slikarstvu javljaju motivi ljudi koji lebde iznad zemlje, poput Chagallovih likova, ali to nikako ne bismo smjeli stavljati u romantično-mistični kontekst folklor, već metaforu duboke spoznaje kako za Židove nema mjesta na ovom svijetu i na zemlji – stoga lebde poput prikaza ili utvara – a možda bismo se mogli prikloniti i tumačenju kako su već sada bliže Nebu, ma koliko da prolaze muke na zemlji. U tom kontekstu također treba tumačiti pojavu motiva Krista na križu, koji nastaju paralelno s velikim epskim, naglašeno narativnim, prikazima predaka iz židovske biblijske povijesti.

Pa iako je u drugoj polovici tridesetih godina 20. stoljeća u Parizu imao zapažene izložbe u cijenjenim galerijama, 1939. završio je u radnom logoru Meslay du Maine, dok je 1941. i 1942. proveo u radnim logorima na jugu Francuske. Tih je godina u logorima nestao poljski dio obitelji iz Staszówa, a više od 600 djela, pohranjenih u jednom pariškom studiju, uništili su ili opljačkali nacisti. Očuvan je mali broj radova iz umjetnikove pariške faze. Nakon 1945. intenzivno se bavio umjetnošću, koja ga je doslovno i metaforički održavala na površini, u čemu mu je svesrdno pomagao mecena Alix de Rothschild. Osim u Francuskoj izlaže između 1947. i 1949. u Brazilu i Maroku, kamo putuje kako bi pobjegao od bolnih sjećanja: njegova je žena odvedena 1943. u Auschwitz, odakle se nije vratila.

U radovima s kraja četrdesetih godina 20. stoljeća Kirszenbaum će prvi put slobodno zaploviti apstraktnim uzorcima, kao da tek sada dolazi na površinu nasljeđe Bauhauza i njegovih profesora Kleea i Kandinskog. Apstrakcije i arabeske prepuštaju prostor tradicionalnim motivima i inačici kasnog ekspresionizma, kao da se time i sam umjetnik povlači u tako potrebnu kontemplaciju od vanjskog svijeta. Boje su i dalje prigušene i zasićenih tonova, s malo svjetla. Za slikara koji je kod Kleea i Kandinskog detaljno proučavao teoriju boja te sve vrste i kombinacije toplih i hladnih boja, prigušena paleta nije slučajnost. To su prigušeni okeri, zagasite zlatnožute nijanse, cinober, crveni tonovi kojima je dodana smeđa, sivoplave nijanse; nebo u pejzažima redovito je sivo i sivoplavo, bez Sunca ili u tamnim tonovima smeđih boja. Nema veselja ni svjetlosti u tim

Kirszenbaum u Zagrebu

slikama, niti bismo to trebali tražiti od umjetnika takve biografije. Izolirani trenuci nekog nadanja i nade u spas javit će se u pojedinim kasnim slikama iz 1954, kada slika starozavjetne proroke, i gdje metaforički bijeli krilati konj leti nebom s prorokom Ilijom, dok je motiv Sunca sličniji ugašenom, mrtvom Suncu, nego stvarnom prikazu sunčeve svjetlosti. Ipak, ta izravna Božja svjetlost (*ohr jashar*), kao ni unutrašnja svjetlost u samom umjetniku, nisu posve zanijekane u njegovim kasnim djelima, iako je smanjena razina svjetlosti ovog svijeta, ona je dovedena u pitanje i sumnju. Nisu mu na koncu pomogla ni putovanja, ni zapaženi nastupi, poput izložbe u pariškoj Galeriji Weil 1951. i, slomljen životnim i emotivnim gubicima, Kirszenbaum tri godine poslije umire od raka. Umjetnikov pranećak, Nathan Diamant, čija se obitelj danas brine o njegovoj ostavštini, zapisat će u pratećem tekstu kataloga izložbe kako je „iznimno važno vratiti Kirszenbaumovu umjetničku ostavštinu na mjesto koje joj pripada, osobito radove koji podsjećaju na jedno zauvijek uništeno razdoblje, razdoblje kada se razvijao cionizam i kada su židovski umjetnici sudjelovali u socijalnim i istodobno kulturnim revolucijama s kraja 19. i početka 20. stoljeća“. Na temelju sačuvanih Kirszenbaumovih djela možemo samo nagađati o rasponima i mogućnostima njegovih stilskih utjecaja i dosega, od pariškog ekspresionista Georges Rouaulta do apstraktnih arabeskih uzoraka koje je usvojio na putovanjima Marokom. Umjetnikova se brojna djela danas nalaze i u izraelskim muzejima, zahvaljujući donaciji Alix de Rothschild, koja je 1961. u Parizu organizirala veliku retrospektivu.

Nakon zagrebačke izložbe u Muzeju Mimara, Kirszenbaumova retrospektiva bit će održana u Njemačkoj, u Centru progonjenih umjetnosti u Solingenu te u Francuskoj, u Novome židovskom centru u Boulogne-Billancourt u Parizu.

J. D. Kirszenbaum (1900-1954)

Nove knjige

Ja sam pretučen čovjek

Pod: Dnevničke zapise iz studentskih dana i vremena antisemitske klime u predratnoj Rumunjskoj, Mihail Sebastian prikazao je u (pseudo) romanu pod naslovom *Već dvije tisuće godina...* i njegovu nastavku *Kako sam postao huligan*. Oba Sebastianova naslova objavljena su na hrvatskom, a preveli su ih Luca-Ioan Frana i Ivana Olujić

Piše Dragan Jurak

Dana 10. prosinca 1922. u Bukureštu se okupilo nekoliko tisuća studenata i proglasilo opći štrajk. Osim zahtjeva za poboljšanje uvjeta studiranja i života u studentskom domu tražili su i *numerus clausus*, upisivanje pripadnika nacionalnih manjina na fakultete razmjerno njihovoj zastupljenosti u ukupnom broju stanovnika. Na udaru su ponajprije bili studenti židovskog podrijetla. Zabranjivao im se ulazak na sveučilište, fizički su napadani i izbacivani s predavanja. Fašistička Željezna garda proglasila je 10. prosinca Danom studenata.

Tih dana Mihail Sebastian, rođen kao Iosef Hechter (1907–1945), zapisat će u dnevnik da ga je na ulici zaustavio Marcel Winder i rekao da su ga opet pretukli. Pohvalio se da je riječ o *osam*. Nije bilo jasno: osmom premlaćivanju ili osmoj ozljedi. Ubrzo će i Iosef Hechter u dnevnik zapisati: „Ja sam pretučen čovjek... Ja sam pretučen čovjek i svijet nije stao zbog te sitnice.“

Potkraj ožujka 1923. izbili su novi studentski prosvjedi protiv Židova zbog odluke parlamenta da svi Židovi steknu rumunjsko

državljanstvo. Važnu ulogu u njima imao je i Corneliu Zelea Codreanu, osnivač Željezne garde. Hechter će zabilježiti: „Zasad sam primio dva udarca šakom za vrijeme današnjeg predavanja i zapisao osam stranica bilježaka. Za dvije šake, nije malo.“ Dnevničke zapise iz studentskih dana i vremena intelektualnog sazrijevanja Hechter

MIHAIL SEBASTIAN
–
Već dvije tisuće godina...
Kako sam postao huligan

je objavio 1934. u romanu pod naslovom *Već dvije tisuće godina...*, predstavljajući se pseudonimom Mihail Sebastian. U njima je prikazana nacionalistička i antisemitska klima u predratnoj Rumunjskoj. Udar na roman započeo je već zbog predgovora. Sebastian je zamolio omiljenoga profesora, urednika i intelektualnog gurua Naea Ionescu za uvodni tekst, a taj je ispisao maliciozan, psihotično-nacionalistički, pseudointelektualni antisemitski pamflet. Sebastian je predgovor shvatio kao „smrtnu presudu“, ali ipak ga je uvrstio u knjigu, ne želeći cenzurirati svog profesora i ne videći načina da pobjegne od naručenoga teksta.

Ako je predgovor bio nož u leđa, reakcije koje su uslijedile na roman bile su otvoreno pljuvanje u lice, i novinski pozivi na ubojstvo („dokazat ću ja tebi, Sebastiane, da ne smiješ polagati pravo čak ni na disanje, a kamoli na pisa-

nje“, zaključit će jedan recenzent). Što se Sebastiana tiče, situacija je za njega bila višestruko apsurdna. U klimi poplave nacizma i antisemitizma, ljevičari su ga proglašavali antisemitom, dok su ga desničari optuživali da je cionist. Istina o rumunjskom društvu koju je tresnuo u lice suvremenici pokrenula je takvu lavinu da je osjetio potrebu da kritičarima i progoniteljima odgovori drugom knjigom pod naslovom *Kako sam postao huligan*. Obje je na hrvatskom objavila izdavačka kuća Disput iz Zagreba u suradnji Hrvatskim filološkim društvom, a preveli su ih Luca-Ioan Frana i Ivana Olujić. Ali njegovu romanu nije trebala knjiga odgovor, a još manje mu je trebao predgovor. *Već dvije tisuće godina...* izvanredan je i zaokružen tekst sam za sebe, tekst koji nudi strašnu sliku bolesnoga društva, delirirnog, dementnog, prepuštena ubilačkom transu. No knjiga odgovor, a posebice predgovor, proširenje su toga historijskog segmenta. Dapače, gotovo da ništa u romanu nije toliko strašno kao što su strašne reakcije nekih kritičara i Ionescuov predgovor.

Godinama poslije, šećući kao diplomirani inženjer s kolegom i prijateljem snježnim ulicama Bukurešta, Sebastian evocira ono što se dogodilo 10. prosinca 1922. Ususret, kroz krupne pahulje, nadolazila je neka „svečana vreva“. Začut će se skandiranje. „Do-lje Či-fu-ti! Do-lje Či-fu-ti!“ Prijatelj će postati nostalgican, raznježen. Prijetit će se mladosti i kako je te večeri štrebao. Studenti arhitekture odlazili su na medicinu jer kod njih nije bilo dovoljno Židova za štrebanje. Tamo se proslavio kao „Drontu s arhitekture“. Imao je dugačku motku, „nešto nevideno“, i bio potpuno lud: „Židovi su bježali od mene na milju“. „Čudim se da nisi čuo za mene“, reći će svom prijatelju te lijepe, upravo praznične večeri.

S još dužom motkom, još „nevidenijom“ motkom, pisac predgovora, profesor Ionescu, postat će dio romana *Već dvije tisuće godina...* Profesor je umro 1940, prije rata i prije Holokausta. Njegova literarna karizma brzo je ishlapljela i sve što je ostalo od nekadašnje velike mange bio je taj otrovni predgovor. Mihail Sebastian je preživio nacizam, a zatim stradao u sumnjivoj prometnoj nesreći, neposredno po završetku Drugoga svjetskog rata. Iza sebe ostavio je nekoliko romana, drama i novela, uključujući ratni dnevnik i *Već dvije tisuće godina...*, pseudoroman ili dnevnički roman, u paketu sa svojim nakaznim, ali ipak autentičnim predgovorom.

Koncerti

Virtuozne vratolomije

U drugoj točki večeri Joshua Bell, umjetnički voditelj ansambla Academy of St Martin in the Fields, majstorski je izveo solističku dionicu u *Trećem koncertu za violinu i orkestar u h-molu, op. 61* Camillea Saint-Saënsa, koja je ostala jedinom svijetlom točkom monotona koncerta

Piše Dario Poljak

Rođen u Bloomingtonu, u saveznoj državi Indiana u SAD-u, Joshua Bell bio je obično dijete američkoga Srednjeg Zapada. Osim što je bio dobar učenik, uživao je u videoigrama, a u sportskim je natjecanjima, pogotovo u tenisu, nizao uspjehe. Ono što ga je izdvajalo među vršnjacima bila je njegova naklonost prema glazbi, odnosno nadarenost za violinu. Iako njegovi roditelji nisu očekivali da će se profesionalno baviti glazbom, svejedno su mu osiguravali ponajbolje učitelje. Najprije je, kao dijete, učio od Donne Bricht, poslije od Mimi Zweig, a naposljetku od Josefa Gingolda. Posljednji je profesor u njemu vidio talent, koji je uspio i razviti. Tako je već u dobi od četrnaest godina nastupio s Philadelphijskim orkestrom pod ravnanjem Riccarda Mutija. Učenje je violine nastavio, okrunivši ga diplomom Sveučilišta u Indiani. No diploma je za njega bila tek jedan od koraka u formalnome obrazovanju, s obzirom na to da je nekoliko godina prije završetka sveučilišne naobrazbe debitirao u čuvenom Carnegie Hallu.

Od 80-ih godina prošloga stoljeća do danas taj je američki violinist nanizao brojne uspjehe, posvećujući se ne samo standardnom koncertnom repertoaru nego i sni-

Majstor svog zanata Joshua Bell

manju filmske glazbe. Osim kao sudionik izvedbi filmskih partitura na velikome platnu, Joshua Bell u popularnoj je kulturi možda najpoznatiji po eksperimentu što ga je proveo kolumnist *The Washington Posta*, George Weingarten, kada mu je 2007. dao bejzbolsku kapu i zatražio da se pretvori u uličnog svirača na stanici metroa L'Enfant Plaza u Washingtonu. Pored njega je prošlo 1097 ljudi, od kojih je samo sedmero stalo i poslušalo svirku, a tek ga je jedna prolaznica prepoznala. Zaradio je 32,17 dolara od 27 prolaznika (ne ubrojivši u to 20 dolara koje je ubacila prolaznica koja ga je prepoznala), što je doista nevelik iznos kada se usporedi s honorarom koji je dobio za koncert što ga je svirao nekoliko dana prije u istome gradu. Ubrzanost života koja nam ne dopušta da se osvrnemo oko sebe i zapazimo možda vrhunske svirače koji mogu biti na mjestima na kojima ih ne očekujemo, kao i niz drugih zaključaka eksperimenta, osigurali su kolumnistu Geneu Weingartenu nagradu Pulitzer 2008.

Na zagrebačkim ulicama ili stanicama javnoga prijevoza Joshua Bell nije dosad svirao, ali zato jest na pozornici Koncertne dvorane Vatroslava Lisinskog 2013. Gostovao je s ansambлом Academy of St Martin in the Fields, čiji je glazbeni ravnatelj od 2011. Vodstvo je preuzeo od tadašnjeg utemeljitelja ansambla, dirigenta Sir Nevillea Marrinera. Riječ je o ansamblu koji je ugled izgradio na ostvarivanju bogate diskografije tijekom '60-ih i '70-ih prošloga stoljeća, svirajući repertoar koji su uglavnom ispunjavala djela skladatelja 17. i 18. stoljeća. Nerijetko se u snimkama iz toga vremena zatječe svjež pristup

glazbi tih razdoblja te uvažavanje novoga trenda – povijesno obaviještenog izvođenja.

Na koncertu ciklusa Lisinski subotom, održanom 11. siječnja ove godine, Joshua Bell poveo je orkestar najprije u izvedbi *Prve simfonije u D-duru, Klasične, op. 25* Sergeja Prokofjeva. Simfonija odiše eklekticizmom (ipak je riječ o neoklasicističkom pristupu skladanju), pa čak i epigonskim karakteristikama u prvome stavku. No, kako odmiče, tako se karakteristike sve više pretvaraju u osebujan glazbeni jezik Sergeja Prokofjeva. Tehnička zahtjevnost simfonije nije bila problem, kako za svirače ansambla tako ni za njihova umjetničkog voditelja. Cijelu su izvedbu simfonije obilježili baršunasti, topli *piano* i tek bojažljivi *forte*, uz nedostatak odrješitosti u karakteru prvoga i trećeg stavka.

U drugoj točki koncerta umjetnički voditelj istupio je pred orkestar kao solist u *Trećemu koncertu za violinu i orkestar u h-molu, op. 61* Camillea Saint-Saënsa. Virtuozni karakter, kakav i priliči solističkome koncertu 19. stoljeća napisanu u suradnji s Pablom de Sarasateom,

za Joshuu Bella gotovo je samorazumljiv. Osim vještog sviranja virtuoznih vratolomija što mu ih je skladatelj namijenio, violinist je predstavio i drugi važan aspekt svojega nastupa – lijep, topao i zaokružen ton, u čemu mu pomaže i sjajan instrument Antonija Stradivarija Gibson ex Huberman iz 1713. Iako se tijekom solističkoga koncerta Joshua Bell okretao ansamblu kako bi dirigirao, izvedba članova Academy of St Martin in the Fields bila je jednolična. Svježinu su unijeli tek tromboni svirajući koralnu dionicu u posljednjem stavku. Iako je riječ o komornome ansamblu koji je vješto pratio solista bez dirigentskog vodstva, ipak je bilo razvidno da je riječ o djelu namijenjenju u prvome redu velikom simfonijskom orkestru kojim ravna dirigent.

Blijed dojam ansambl je ostavio i u drugome dijelu koncerta, koji je počeo *Adagiom za gudače, op. 11* Samuela Barbera, skladbom koja je postala dijelom standardnoga repertoara komornih orkestara. Iako je izvedba bila zaokružena uz baršunasti *piano* kakav je ansambl pokazao

i u prvome dijelu koncerta, nedostajalo je većeg angažmana i odrješitosti u dijelovima skladbe koji to zahtijevaju. Mladenačko djelo Georgesa Bizeta, *Prva simfonija u C-duru*, baš kao i Prokofjevljeva simfonija, odjekuje brojnim utjecajima – od klasicističkih do onih njegovih sunarodnjaka i suvremenika. No u toj simfoniji orkestar se nije doimao odveć malenim. Poletna karakter, napose u posljednjem stavku, nije nedostajalo, unatoč uglavnom ugladenu, jednoličnom sviranju.

Koncert ansambla Academy of St Martin in the Fields i njegova glazbenog ravnatelja violinista Joshue Bella u Lisinskom nije se prometnuo u izvanserijski događaj. Riječ je o interpretacijama kakve se nalaze na brojnim nosačima zvuka koje su dosad snimili i ansambl i violinist zasebno, ali i zajedno. Sviranje bez interpretacijskih ekscesa ili potrage za nečim što bi probudilo iskru interesa (pa i onih koji su pomislili zaspati tijekom koncerta). Srećom je Joshua Bell majstorski izveo svoju solističku dionicu, koja je ostala jedinom svijetlom točkom monotona koncerta.

Esej

Mi izbjeglice

U modernoj povijesti Židova, koja započinje s dvorskim Židovima i zatim govori o Židovima milijunašima i dobrotvorima, vrlo lako se zaboravlja ona druga struja u židovskoj tradiciji - tradicija Heinea, Rahele Vamhegen, Sholoma Aleichema, Bernarda Lazarea, Franza Kafke pa i Charlja Chaplina. To je tradicija manjinskih Židova koji nisu htjeli biti laktaši, kojima je bio draži status »osviještenih parijsa«

Piše Hannah Arendt

Kao prvo, mi ne volimo da nas nazivaju »izbjeglicama«. Za sebe kažemo da smo »pridošlice« ili »useljenici«. Naše su novine glasila za »Amerikance koji govore njemački jezik«; koliko mi je poznato, ne postoji niti je ikad postojao bilo kakav klub koji su osnovali prognanici pred Hitlerom iz čijeg se naziva vidi da su njegovi članovi izbjeglice.

Izbjeglica je nekad bila osoba koja je morala potražiti utočište zbog nečega što je učinila ili zbog svojih političkih stajališta. Pa, točno je da smo morali zatražiti utočište, ali nismo ništa učinili i mnogima od nas bilo kakva radikalna stajališta nisu bila ni u primisli. Zbog nas je značenje pojma »izbjeglica« promijenjeno. Sada su »izbjeglice« oni od nas koje je nevolja nagnala da bez sredstava dođu u novu zemlju i primaju pomoć Komiteta za izbjeglice.

Prije početka ovog rata bili smo još više osjetljivi kad su nas nazivali izbjeglicama. Dali smo sve od sebe kako bismo drugima dokazali da smo samo obični useljenici. Izjavili smo da smo slobodno izabrali odlazak u odabrane zemlje i poricali da naša situacija ima ikakve veze s »tzv. židovskim problemima«. Da, bili smo »useljenici« ili »pridošlice« koje su napustile svoju zemlju zbog toga što, jednog lijepog dana više nismo htjeli ostati, ili isključivo zbog ekonomskih razloga. Htjeli smo iznova započeti svoje živote i to je sve. Kako bi se iznova započeo život, mora se biti snažan i optimističan. Dakle, mi smo veliki optimisti.

Naš optimizam zaista je vrijedan divljenja, čak i kad mi to kažemo. Priča o našoj borbi konačno je razgllašena. Izgubili smo svoj dom, a to znači da nam je svakodnevnica nepoznata. Izgubili smo svoja zvanja, a to znači da smo ostali bez samopouzdanja da nešto vrijedimo u ovom svijetu. Izgubili smo svoj jezik, a to znači da naše reakcije nisu prirodne, kretnje nisu spontane, a osjećaji su izvještačeni. Izgubili smo rodbinu u poljskim getima, naši najbolji prijatelji zgurani su u koncentracijske logore, a to znači da su naši privatni životi duboko narušeni.

Ipak, čim smo bili spašeni, a mnoge od nas trebalo je spašavati u više navrata, započeli smo novi život trudeći se da uvijek imamo na umu dobar savjet koji smo dobili od naših spasitelja. Rekli su nam da zaboravi-

mo i mi smo zaboravili brže nego što je itko mogao pretpostaviti. Dobronamjerno su nas podsjetili da će nova zemlja postati novi dom, a nakon četiri tjedna u Francuskoj ili šest tjedana u Americi, glumili smo Francuze ili Amerikance. Oni najoptimističniji među nama rekli bi da je čitav njihov prošli život protekao u nekakvom neosviještenom egzilu i da su tek sad u novoj zemlji shvatili što je zapravo dom. Točno je da se katkad bunimo kad nam kažu da zaboravimo naš bivši posao, a naše bivše ideale nije baš lako odbaciti ako je na kocki naš društveni standard. Međutim, s jezikom nismo imali nikakvih problema: nakon jedne godine optimisti su bili uvjereni da govore engleski kao da im je materinji jezik, a nakon dvije godine prisegnut će da bolje govore engleski od bilo kojeg jezika - njihov njemački je davno zaboravljen jezik.

Kako bismo što bolje zaboravili ne želimo ni spomenuti koncentracijske ili zarobljeničke logore u kojima smo boravili gotovo u svim europskim zemljama - to bi se moglo protumačiti kao pesimizam ili podozrenje prema novoj domovini. Osim toga, prečesto su nam rekli da nitko ne želi slušati o tome, pakao više nije stvar religije ili mašte, već nešto konkretno kao i kuće, kamenje i stabla. Očito nikog ne zanima daje suvremena povijest stvorila novu vrstu ljudskih bića - vrstu koju su njihovi neprijatelji otpremili u koncentracijske logore, a njihovi prijatelji u zarobljeničke logore.

O prošlosti čak ni međusobno ne razgovaramo. Umjesto toga, smislili smo kako ćemo kontrolirati neizvjesnu budućnost. Svi imaju planove, želje i nade, pa i mi. Međutim, osim tih općih ljudskih stajališta mi nastojimo razabrati budućnost na znanstveni način. Nakon silnih nevolja želimo imati put prav kao strijela. Dakle, za sobom ostavljamo zemlju sa svim njenim neizvjesnostima i gledamo gore u nebo. Zvijezde, a ne novine, govore nam da će Hitlera poraziti i da ćemo postati američki državljani. Smatramo da su zvijezde pouzdaniji savjetnici od naših prijatelja, zvijezde nam kažu kad bismo trebali objedovati s našim dobročiniteljima i koji dan je najpovoljniji za popunjavanje onih bezbrojnih upitnika koji nas prate u ovom životu. Katkad ni zvijezdama ne vjerujemo, već se uzdamo u linije na dlanu ili prepoznatljivost svog rukopisa. Na taj način slabo smo upućeni u politička zbivanja, ali dobro smo upoznali sami sebe, premda psihoanaliza ipak više nije

Hannah Arendt

u modi. Prošla su ona sretna vremena kad su dokone dame i gospoda iz visokog društva čavrljali o nestašlicama iz ranog djetinjstva. Oni ne žele slušati priče o duhovima, njima se koža ježi od konkretnih iskustava. Nema više potrebe za općaravanjem prošlosti, dovoljno je općinjena realnošću. Dakle, usprkos našem proklamiranom optimizmu, koristimo svakojake čarolije i trikove kako bismo prizvali duhove budućnosti.

Ne znam kakve nam uspomene i misli noću dolaze u snove. Ne usuđujem se upitati jer i ja želim biti optimistična. Ali katkad zamišljam da se barem noću prisjećamo svojih mrtvih ili da pamtimo pjesme koje smo nekad voljeli. Shvaćam zbog čega su naši prijatelji na zapadnoj obali, kad je uveden policijski sat, morali razmišljati o čudnim stvarima te su povjerovali da mi nismo samo »ugledni građani« već smo danas »neprijateljski stranci«. Po danu, naravno, mi smo samo »formalno« neprijateljski stranci - sve izbjeglice to znaju. Ali kad te formalni um spriječi da napustiš dom po mraku, onda se zacijelo nije lako otrgnuti mračnim mislima o skrivenoj vezi formalnosti i realnosti.

Ne, nešto nije u redu s našim optimizmom. Među nama su neki čudni optimisti koji se nakon optimističke tirade vrata kući i puste plin ili na potpuno neočekivan način koriste neboder. Čini se da oni dokazuju kako je naša proklamirana vedrina temeljena na opasnom prihvaćanju smrti. Odgojeni u uvjerenju da je život najveća vrijednost, a smrt najteža nesreća, postali smo svjedoci i žrtve terora gore od smrti, a nismo otkrili ideal

koji bi nadvisio život. Dakle, iako nas smrt ne užasava, nismo ni voljni ni sposobni da živote riskiramo u ime nekog višeg cilja. Umjesto borbe ili razmišljanja kako se oduprijeti, izbjeglice su navikle da prijateljima ili rodbini žele smrt; ako netko umre, mi veselo zamišljamo nevolje kojih su bili pošteđeni. Mnogi među nama naposljetku požele da su mogli biti pošteđeni nedaća, pa onda i djeluju u skladu s tim.

Nakon 1938. i Hitlerove okupacije Austrije, vidjeli smo kako se rječiti optimizam u trenu pretvara u nijemi pesimizam. S vremenom nam je još gore, još više smo optimistični i skloni samoubojstvu. Austrijski Židovi u doba Schuschniggove vlasti bili su veseli ljudi, zavidjeli su im svi nepristrani promatrači. Nevjerojatno je njihovo duboko uvjerenje da im se ništa ne može dogoditi. Međutim, kad su njemačke trupe okupirale zemlju, a susjedi nežidovi počeli provaljivati u židovske kuće, austrijski Židovi izabrali su samoubojstvo.

Suprotno drugim samoubojstvima, naši prijatelji nisu objasnili svoj čin, nisu okrivili ni napali svijet koji je primorao očajnika da do zadnjeg časa bude čio i veselo. Za sobom su ostavili pristojna pisma, beznačajne dokumente. Stoga su posmrtni govori nad njihovim otvorenim grobovima kratki, posramljeni i puni nade. Nikoga ne zanimaju motivi jer se čini da ih potpuno shvaćamo.

Govorim o neugodnim činjenicama, a još je gore što ne raspoložem bitnim argumentima s kojima se ostavlja dojam na modeme ljude brojkama. Kad je riječ o brojkama, čak su nam i oni Židovi koji odlučno poriču postojanje židovskog naroda dali mogućnost da preživimo - kako bi inače mogli dokazati da je vrlo malo Židova kriminalaca i da su u ratu poginuli mnogi Židovi koji su bili iskreni domoljubi? Zbog njihova nastojanja da sačuvaju statističke podatke o židovskom narodu, mi znamo da je među Židovima bila najniža stopa samoubojstava od svih civiliziranih naroda. Uvjeren sam da te brojke više nisu točne, ali ne mogu predočiti nove brojke, premda su nova iskustva nedvojbeno. Ovo je možda dovoljno za skeptike koji nikad nisu povjerovali kako se mjerenjem nečije lubanje može točno dokučiti njen sadržaj, ili da statistike o zločinu precizno pokazuju razinu nacionalnog morala. Kako bilo, gdje god danas živjeli europski Židovi, njihovo se ponašanje ne uklapa u statističke zakone. Samoubojstva se ne događaju samo među uspaničenim stanovnicima Berlina ili Beča, već i u New Yorku i Los Angelesu, u Buenos Airesu i Montevideu.

S druge strane, vrlo je malo izvještaja o samoubojstvima u getima i koncentracijskim logorima. Točno je da gotovo ništa ne znamo o Poljskoj, ali smo vrlo dobro informirani o njemačkim i francuskim koncentracijskim logorima.

Na primjer, u logoru u Gursu, gdje sam neko vrijeme boravila, samo jednom sam slušala o samoubojstvu, a to je bio prijedlog da počinimo kolektivno samoubojstvo u znak protesta kako bi se živcirali Francuzi. Kad je netko među nama rekao da smo ionako ondje dopremljeni »da umremo« (pour crever), odjednom se u svima probudila smjelost i žeđ za životom. Po općem uvjerenju, morao si biti abnormalno asocijalan i nezainteresiran za zbivanja da bi taj događaj protumačio kao osobnu i pojedinačnu nesreću koja te je natjerala da kao osoba i pojedinac sebi oduzmeš život. Ali u tim ljudima, čim su se vratili svojim pojedinačnim životima i suočili s navodno osobnim problemima, opet se probudio taj luđački optimizam na rubu očajanja.

Mi smo prvi sekularni Židovi koji su prognani - i mi smo prvi koji, ne samo u krajnjoj nuždi, pribjegavamo samoubojstvu. Možda su u pravu filozofi koji nam govore kako je samoubojstvo posljednje i najviše jamstvo čovjekove slobode: nismo slobodni da kreiramo svoje živote ili svijet u kojem živimo, a ipak smo slobodni da odbacimo život i napustimo svijet. Naravno da pobožni Židovi ne mogu shvatiti ovu negativnu slobodu; oni u samoubojstvu vide ubojstvo, dakle uništenje onoga što čovjek nikad neće stvoriti, svojatanje prava koje pripada Stvoritelju. Adonai nathan veadonai lakach (»Gospod dao, Gospod i oduzeo«); a oni bi dodali: baruch shem adonai (»blagoslovljeno bilo ime Gospodnje«). Za njih je samoubojstvo, kao i ubojstvo, bogohulan napad na čitavo stvaranje. Čovjek koji ubije sebe pokazuje da život nije vrijedan življenja i da svijet nije utočište dostojno njega.

A ipak, samoubojice među nama nisu suludi buntovnici koji prkose životu i svijetu i sa sobom žele ubiti čitav univerzum. Njihov nestanak je tiši i skromniji, kao da se ispričavaju za nasilno rješenje koje imaju za osobne probleme. Oni općenito smatraju da politička zbivanja nemaju nikakve veze s njihovim pojedinačnim usudom; u dobrim i lošim vremenima oni jedino vjeruju u sebe. A onda su uvidjeli neki neobjašnjiv manjak u sebi koji ih sprječava da idu dalje. Od ranog djetinjstva naviknuti su da im pripada određeni društveni standard, pa sebe okrivljuju ako taj standard ne mogu zadržati. Njihov je optimizam uzaludan pokušaj da se održe na životu. Ispod te površne vedrine oni neprestano očajavaju nad sobom. Naposljetku njihova je smrt svojevrsna sebičnost.

Ako smo spašeni, mi smo poniženi, a ako primamo pomoć, mi smo degradirani. Luđački se borimo za osobnu egzistenciju i pojedinačne sudbine, zbog toga što nas užasava pomisao da ćemo biti kao i oni jadni schnorrer (paraziti) koje smo dobro upamtili jer su mnogi od nas bili dobrotvori. Jučer nismo shvatili daje tzv. schnorrer a ne schlemihl (nesposobnjak) simbol židovskog usuda, a danas odbacujemo židovsku solidarnost; ne razumijemo da nas u stvari ne zanima židovski narod u cjelini. Katkad naši zaštitnici snažno podupiru ovo nerazumijevanje. Recimo, sjećam se jednog direktora velike dobrotvorne organizacije u Parizu koji bi, dobivši od nekog njemačko-židovskog intelektualca dobio posjetnicu s neizbježnom titulom »dr.«, povikao: »Herr Doktor, Herr Doktor, Herr Schnorrer, Herr Schnorrer!« Zaključak koji smo izvukli iz ovih neugodnih iskustava je vrlo jednostavan. Više nam nije dovoljan doktorat iz filozofije, naučili smo da prvo moramo poboljšati stari život kako bismo izgradili novi. Naše ponašanje najbolje opisuje jedna lijepa basna; siroti jazavčar emigrant shrvan tugom započinje svoju priču: »Nekad davno, kad sam bio bemarkinac...«

Sve slavljene židovske odlike - »židovsko srce«, ljudskost, humor, objektivna inteligencija - odlike su parija. Sve židovske mane - neobazrivost, politička glupost, kompleks manje vrijednosti i pohlepa za novcem - mane su laktaša. Oduvijek je bilo Židova koji nisu smatrali da svoju ljudskost i prirodnu inteligenciju trebaju zaista promijeniti zbog uskogrudnog uspona u društvu ili prividnih financijskih dobitaka

Naši novi prijatelji, zadivljeni brojnim zvijezdama i glasovitim osobama, ne shvaćaju da se naše priče o negdašnjoj raskoši temelje na jednostavnoj ljudskoj istini: nekad smo bili ugledni i uvaženi, prijatelji su nas voljeli, čak su nas i stanodavci poštivali jer smo uredno plaćali najamninu. Odlazili smo u kupovinu i vozili se u podzemnoj željeznici, a nitko nam nije govorio da smo nepoželjni. A onda nas je obuzela histerija jer su novine počele pisati o nama i upozoravati nas da se ne bunimo kad kupujemo kruh i mlijeko. Začudili smo se kako je to moguće, u svakodnevnom životu bili smo u uvijek prokletu oprezni kako nas ne bi prepoznali, provjeravali naše putovnice i gdje smo dobili krštenice i da nas Hitler ne voli. Dali smo sve od sebe da se uklopimo u svijet u kojem je i kupnja hrane politički čin.

U tim okolnostima, bemarkinac je rastao i jačao. Nikad neću zaboraviti jednog mladića koji je, prihvativši određeni posao, uzdahnuo: »Vi ne znate s kim razgovarate. Bio sam voditelj odjeljenja u Karstadtu« (velika robna kuća u Berlinu). A sjećam se i dubokog očaja jednog sredovječnog muškarca koji je, obilazeći bezbrojne komitete kako bi se spasio, naposljetku rekao: »Ovdje nitko ne zna tko sam ja!« Nitko nije uvažio njegovo dostojanstvo i čovječnost pa je počeo slati telegrame uglednicima i potezati veze. Ubrzo je shvatio da ovaj

suludi svijet radije prihvaća »uglednike« nego obične ljude.

Ako nismo slobodni da odlučimo tko smo i izaberemo svoj život, onda se sve više trudimo da glumamo, skrivamo činjenice i mijenjamo uloge. Iz Njemačke smo prognani zbog toga što smo Židovi. A čim smo prešli francusku granicu, postali smo »Švabe«. Rekli su nam da moramo prihvatiti tu etiketu kako bismo dokazali da ne prihvaćamo Hitlerove rasne teorije. U proteklih sedam godina igrali smo smiješne uloge u nastojanju da budemo Francuzi, ili bar ugledni građani. A početkom rata ipak smo internirani kao »Švabe«. Međutim, tada su mnogi od nas zaista postali odani Francuzi, nismo se ni usudili kritizirati francuske vlasti te smo izjavili kako je zatvaranje potpuno opravdano. Bili smo prvi »dobrovoljni zatvorenici« (prisonniers volontaires) u povijesti. A kad je Njemačka okupirala tu zemlju, francuske vlasti jednostavno su promijenile etiketu: zatvoreni smo zbog toga što smo Nijemci, a nismo oslobođeni zbog toga što smo Židovi.

Ta se priča neprestano ponavlja po cijelom svijetu. U Europi, nacisti su nam oduzeli cjelokupnu imovinu, u Brazilu smo morali dati trećinu imutka, kao i najodaniji pripadnici Društva Nijemaca u inozemstvu (Bund der Auslandsdeutschen). U Parizu nismo smjeli izlaziti nakon osam navečer zbog toga što smo Židovi, u Los Angelesu kretanje nam je ograničeno zbog toga što smo »neprijateljski stranci«. Naš se identitet neprestano mijenja i više nitko ne zna tko smo zapravo.

Nažalost, stanje nije bolje ni kad susretnemo Židove. Francuski Židovi bili su potpuno uvjereni da su svi Židovi koji su došli s druge obale Rajne Poljaci, kako su ih i nazivali, a za njemačke Židove oni su Ostjuden. A Židovi koji su zaista došli iz istočne Europe ne trpe francuske srodnike, a nas nazivaju Jaecke. Sinovi tih mrzitelja Jaeckea, potpuno asimilirani drugi naraštaj rođen u Francuskoj, dijele stajališta francuskih Židova iz više klase. Dakle, u istoj obitelji za oca ste Jaecke, a za sina Poljak. Kad je izbio rat i europske Židove zadesila katastrofa, činjenica da smo izbjeglice sprječavala nas je da se družimo s domaćim Židovima, a iznimke samo potvrđuju pravilo. Ovi nepisani društveni zakoni, premda nisu obznanjeni u javnosti, imaju golem utjecaj na javno mnijenje. A to prešutno mnijenje i praksa važnije je u našem svakodnevnom životu od svih službenih dobrodošlica i dobročinstava.

Čovjek je društveno biće i život mu nije lak kad se presjeko društvene spona. Moralna pravila mnogo je lakše poštivati u društvenoj strukturi. Vrlo malo pojedinaca ima snage da zadrži dostojanstvo ako je njihov društveni, politički i pravni status nejasan. Bez hrabrosti da se borimo i promijenimo društveni i pravni status, mnogi od nas odlučili su promijeniti identitet. A ovo čudno ponašanje samo je pogoršalo stanje. I mi smo odgovorni za pomutnju u kojoj živimo.

Jednog dana netko će napisati istinitu priču o ovim židovskim iseljenicima iz Njemačke, a morat će započeti s opisom onog g. Cohna iz Berlina koji je oduvijek bio 150 posto Nijemac, njemački super-domoljub. Taj je g. Cohn 1933. pronašao utočište u Pragu i ubrzo postao uvjereni češki domoljub, iskren i potpuno odan kao što je nekad bio njemački domoljub. Vrijeme je prolazilo i onda je oko 1937. godine češka vlada, pod pritiskom nacista, počela protjerivati židovske izbjeglice, zanemarujući činjenicu da su se oni smatrali pravim i uglednim češkim građanima. Naš g. Cohn otišao je u Beč i prihvatio austrijski patriotizam kao što se tražilo od njega. Zbog njemačke okupacije, g. Cohn morao je napustiti i tu zemlju. Došao je u Pariz u zlo vrijeme i nije mogao dobiti legalnu dozvolu boravka. Pošto se izvještio u priželjkivanju, nije ozbiljno shvatio puke administrativne mjere uvjeren da će odsad živjeti u Parizu. Stoga se pripremio da prihvati francusku naciju poistovjetivši se s »našim« pretkom Vercingetoriksom. Ne bih trebala raspredati o budućim dogodovštinama g. Cohna. Dogle god se g. Cohn koleba i ne želi priznati daje Židov, nitko ne može predvidjeti sulude promjene koje ga čekaju u životu.

Čovjek koji se želi odreći sebe, otkriva mogućnosti ljudske egzistencije koje su beskonačne kao što je i stvaranje beskonačno. Ali otkrivanje nove osobnosti teško je, i beznažno, kao i novo stvaranje svijeta.

Što god činili, kakve god uloge preuzeli, jedino pokazujemo sumanutu želju da se promijenimo, da ne bu-

demo Židovi. Sve naše aktivnosti usmjerene su prema tom cilju: ne želimo biti izbjeglice, zbog toga što ne želimo biti Židovi. Glumatamo da je engleski naš materinji jezik, zbog toga što su zadnjih godina useljenici koji govore njemački obilježeni kao Židovi. Za sebe nećemo reći da nemamo domovinu, zbog toga što su ljudi bez domovine u svijetu većinom Židovi. Spremni smo da budemo odani Hotentoti, kako bismo prikrili činjenicu da smo Židovi. Nismo uspjeli i ne možemo uspjeti. Krinka našeg »optimizma« neće sakriti beznadnu tugu asimilacije.

Zbog nas iz Njemačke, riječ asimilacija dobila je »duboko« filozofsko značenje. Ne možete ni naslutiti koliko smo je ozbiljno shvatili. Asimilacija ne znači nužno prilagođavanje zemlji u kojoj smo slučajno rođeni i narodu čiji jezik slučajno govorimo. Mi se načelno prilagođavamo svemu i svakome. To sam stajalište dobro shvatila slušajući jednog sunarodnjaka, koji je očito znao kako opisati svoje osjećaje. Kad je došao u Francusku, pronašao je jedno od onih društava za prilagodbu u kojima njemački Židovi jedni druge uvjeravaju da su pravi Francuzi. U prvom govoru rekao je: »U Njemačkoj bili smo dobri Nijemci, dakle u Francuskoj trebamo biti dobri Francuzi.« Publika je srdačno aplaudirala i nitko se nije nasmijao. Bili smo sretni jer smo naučili kako ćemo dokazati odanost.

Ako bi domoljublje bilo puka rutina ili praksa, onda smo najveći domoljubi na svijetu. Prisjetimo se našeg g. Cohna: on je zacijelo srušio sve rekorde. On je taj idealan useljenik koji je uvijek, u svakoj zemlji u koju ga je otjerala njegova strašna sudbina, odmah zamijetio i zavolio domaće gorje. Međutim, zbog toga što se patriotizam i dalje ne shvaća kao puka praksa, vrlo je teško uvjeriti ljude da su naše brojne transformacije bile iskrene. Zbog ove borbe naše društvo je nesnošljivo; mi zahtijevamo punu afirmaciju izvan naše skupine zbog toga što je ne možemo dobiti od domaćih. Domaći, suočeni s čudnim stvorenjima poput nas, postaju pozdrivi: s njihova stajališta, u pravilu je jedino shvatljiva naša odanost našim prvim zemljama. Zbog toga su nam zagorčali život. Ovo ćemo podozrenje prevladati ako objasnimo da, za nas Židove, naše domoljublje u zemljama porijekla ima posebno značenje, iako je vrlo iskreno i ukorijenjeno. Napisali smo debele knjige kako bismo ga dokazali, potplatili čitavu birokraciju kako bismo istražili njegovu davnu prošlost i statistički

je protumačili. Imamo znanstvenike koji pišu filozofske rasprave o predestiniranom skladu Židova i Francuza, Židova i Nijemaca, Židova i Mađara, Židova i... Naša vrlo često upitna odanost danas ima dugu povijest. To je povijest Židova asimiliranih sto pedeset godina koji su ostvarili nezabilježen pothvat: cijelo to vrijeme dokazivali su da nisu Židovi, a ipak su ostali Židovi.

Lako je objasniti očajničku pomutnju ovih Odiseja litalica, koji suprotno svom modelu ne znaju tko su, pomoću njihovog usavršenog psihotičnog odbacivanja svog identiteta. Ova psihoza je mnogo starija od proteklih deset godina koje su pokazale duboki apsurd naše egzistencije. Mi smo poput onih koji su opsjednuti i opsesivno skrivaju izmišljenu stigmju. Stoga iskreno prihvaćamo sve nove mogućnosti koje će biti čudotvorne zbog toga što su nove. Sve nove nacionalnosti nas zadivljuju kao što se puna žena veseli novoj haljini koja će konačno istaknuti njezin stas. Ali njoj se nova haljina sviđa jedino ako vjeruje u njena čudotvorna svojstva, a odbacit će ju čim shvati da njezin stas, odnosno njezin status, nije promijenjen.

Možda iznenađuje da nas očita beskorisnost svih naših čudnih krinki ipak nije mogla obeshrabriti. Ako je točno da ljudi vrlo rijetko uče od povijesti, onda je točno da će možda naučiti na vlastitom iskustvu koje se, na našem primjeru, neprestano ponavlja. Međutim, prije nego što na nas bacite prvi kamen, prisjetite se da Židov nije pravni status u ovom svijetu. Ako bismo počeli govoriti istinu da smo samo Židovi, onda bismo se izložili usudu ljudskih bića, koja su samo ljudska bića zbog toga što ih ne štite ni zakoni ni politički sporazumi. Ne mogu ni zamisliti rizičniji položaj jer živimo u svijetu u kojem ljudska bića po sebi odavno ne postoje; jer je društvo shvatilo da je diskriminacija moćno društveno oružje s kojim se ubijaju drugi ljudi bez prolijevanja krvi; jer putovnice, krštenice, pa i potvrde o porezu na dohodak, više nisu formalni dokumenti već dokaz o ugledu u društvu. Točno je da su mnogi od nas u potpunosti ovisni o društvenom statusu; gubimo samopouzdanje ako nismo primljeni u društvu, spremni smo i oduvijek smo bili spremni platiti bilo koju cijenu za prihvaćenost u društvu. Međutim, također je točno da su malobrojni među nama, koji su pokušali živjeti ne pribjegavajući tim varkama i vicevima o prilagodbi i asimilaciji, platili mnogo veću cijenu koju nisu mogli priuštiti: ugrozili su čak i

one šanse koje se jamče odmetnicima u ovom naopakom svijetu.

Stajalište tih malobrojnih, koje po uzoru na Bernarda Lazarea možemo nazvati »osviješteni parije«, praktički je nemoguće objasniti samo s nedavnim zbivanjima, kao ni stajalište našeg g. Cohna koji je iskušao sve mogućnosti kako bi postao skorojević. I jedni i drugi su djeca devetnaestog stoljeća, a njima su strani zakonski ili politički odmetnici i jedino su dobro poznali društvene izopćenike i njima suprotne, društvene laktaše. U modernoj povijesti Židova, koja započinje s dvorskim Židovima i zatim govori o Židovima milijunašima i dobrotvorima, vrlo lako se zaboravlja ona druga struja u židovskoj tradiciji - tradicija Heinea, Rahele Vamhegen, Sholoma Aleichema, Bernarda Lazarea, Franza Kafke pa i Charlja Chaplina. To je tradicija manjinskih Židova koji nisu htjeli biti laktaši, kojima je bio draži status »osviještenih parija«. Sve slavljene židovske odlike - »židovsko srce«, ljudskost, humor, objektivna inteligencija - odlike su parija. Sve židovske mane - neobazrivost, politička glupost, kompleks manje vrijednosti i pohlepa za novcem - mane su laktaša. Oduvijek je bilo Židova koji nisu smatrali da svoju ljudskost i prirodnu inteligenciju trebaju zaista promijeniti zbog uskogrudnog uspona u društvu ili prividnih financijskih dobitaka.

Povijest je i parijama i laktašima nametnula status odmetnika. Ovi drugi još uvijek nisu shvatili mudre Balzacove riječi: »On ne parvient pas deux fois.« Dakle, oni ne razumiju divlje snove onih prvih i poniženi su kad ih zapadne njihova sudbina. Ove malobrojne izbjeglice koje moraju govoriti istinu, čak i kad je »neumjesna«, zbog svoje neprihvaćenosti imaju neprocjenjivu spoznaju: za njih povijest nije zatvorena knjiga, a politika nije povlastica nežidova. Oni znaju da je stavljanje židovskog naroda izvan zakona u Europi popraćeno stavljanjem izvan zakona većine europskih naroda. Izbjeglice prisiljene da mijenjaju zemlje, prethodnica su svojih naroda, ukoliko zadrže svoj identitet. Prvi put povijest Židova nije izdvojena, već je spojena s poviješću drugih naroda. Zajedništvo europskih naroda razbijeno je u trenutku kad je dopušteno, i zbog toga što je dopušteno, isključivanje i progon najslabijeg među njima

(*Europski glasnik broj 22/2017, s engleskoga preveo Miloš Đurđević*)

Pjesnički svijet

Veliko i strašno Ništa

Marko Pavlovski

Uzaludna molitva za Adolfa Hitlera

Ponekad pomislim da si se pokajao,
da si kleknuo na hladnu istinu
i zavapio oprost
od onoga Boga čije si narode
namjeravao istrijebiti.
Ponekad poželim da te nikad nije bilo
jer ti ćeš u stoljećima ostati
konačnim dokazom zla
i putokazom njegovim sljedbenicima.
Adolf, jesi li zaplakao
u tmini svojih uvjerenja,
jesi li odgrizao jezik u deliriju,
jesi li slomio šake
udarajući o hladni mramor istine,
o smrznutu zemlju spoznaje,
o spaljenu berlinsku ulicu,
o zidove svog urušenog bunkera?
Adolf, jesi li se pokušao očistiti od sebe sama?
Adolf, jesi li se pokajao?

Forever young

Nećakov otac mi je pričao o svom ujaku,
koji je ostao vječno mlad.
Nikada nije zapalio cigaretu,
nikada nije okusio svoje prvo pivo,
nikada nije zaboravio na svoje igračke iz djetinjstva,
nikada se nije zaljubio ni u muško ni u žensko.
Njegovog uju Abrahama zakopali su živog
u dobi od pet godina.

Praška ulica

Tihu je molitvu zamijenilo
veliko i strašno Ništa
te sada to Ništa vlada
ovim prostorom
ali još ima
onih koji su umjesto smilja
brali Židove,
no nema više Židova
koje bi mogli ubrati.

Marko Pavlovski rođen je 1987. u Trstu. Piše poeziju i kratku prozu koju je publicirao u desetak književnih novina i časopisa. Dosad je objavio zbirke pjesama *Nebo nad Drinovicima* (Rijeka, 2010.) i *Zagrebačka anatomija samoće* (Pula, 2015.). Ovu potonju na makedonski je preveo Venko Andonovski. Pavlovski živi u Zagrebu, a zaposlen je kao asistent na Odsjeku za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta. Budući da nisu inspirirani neposrednim iskustvom, njegovi stihovi možda djeluju kao kuriozum. Ali svojom konciznošću i versifikatorskom snagom Pavlovski na najbolji način čuva memoriju o jednom od najjezivijih poglavlja europske i svjetske povijesti.

Knjižničar

Ja sam Knjižničar, čuvar memorije.
Nemam jedno ime jer ja sam mnogi.
Moj je zanat od najdrevnije zore.
U svojoj samoći klasificiram nepristrano,
povijest i svijet, neodvojene jedno od drugog,
od Hössovih dnevnika do sarajevske Hagade.
Sačuvao sam, u svom beskrajnom katalogu,
početke pismenosti
ali i napisao početak prošlog stoljeća pa oslijepio.
Tišina je moje jedino oružje, u njoj radim.
Tišina je i moj najveći neprijatelj,
njome napisana djela
prikupljam
pohranjujem
obrađujem
te prenosim.
Iz dana u mjesec, iz stoljeća u tisućljeće,
u mašti i znanosti, vječan i bezimen,
tu sam da vam služim.

Ja, Cigo

Između anđela i leptira razlike nema
meni Ciganinu, najnižem od ljudi.
Gradovi u svemiru ispunjeni sjemenjem smrti,
veliki crni bombarderi naših krvnika,
spojili su nebo sa zemljom u plamenu i pepelu,
a ja jedino razmišljam o visokom konju,
kojim se moj djed uzvisio nad višima od nas
pa su mu ubili životinju, a njega smrvili u zrak.

Šutnja

O čemu šutimo kad šutimo
i što nam pripovijeda naša šutnja?
Tišina je najglasniji od svih zvukova,
uhu kao vododerina kućnom prilazu.
Da povičem glasno usred iličkoga
poslijepodneva
„Heil Hitler!“
o čemu bi vaša šutnja govorila –
o suprotstavljanju?
Ili pak odobravanju?

Božić u Auschwitzu

On vodi nas u svoju sobu
dodir mu je blag nježan drag
on vodi nas u svoju sobu
riječi mu pune ohrabrenja sućuti topline
on pjevuši radosne pjesmice
i nutka nas slatkišima sokom šećerom
dok pred nama puni špricu
zadovoljno nas gladi po glavama
on nosi sreću pored srca
ušivenu na rukav bijele kute
mi mu zahvaljujemo na dobroti
kažemo hvala Vam doktore
on na to kaže samo
znanost će vama biti zahvalna
i molim vas djeco
koliko vam puta moram reći
zovite me Jozef

Jasenovac

Izrastao je jednoga dana
usred močvare
kameni cvijet.
Svaka njegova latica
bezbroy kapi posljednje krvi
istisnute skupa sa životom.
Jednoga će dana izrasti
usred močvare
cvijet
koji neće biti od kamena.
To će biti dan ljubavi,
spokoja, radosti i mira
ili bi bar tako trebalo biti
u svijetu budućnosti.

Izlet u Dachau

Nikada neću poći na izlet u Dachau,
nikada neću krenuti stopama svojih djedova
jer došao bih tamo u potrazi za licima u vjetru
a dočekao bi me pust i prazan trg, sablast prošlosti.
Tamo bih pokušao vidjeti čuti zagrliti izljubiti
svoje dvije petokrake zvijezde
a umjesto toga vladala bi tišina.
Grozomorna tišina u kojoj ničeg nema.

Vlak za Treblinku

Jednoga je dana pred popisivača
stao stari Židov.
Nije imao radnu knjižicu
niti ikakvih drugih papira
ali prema kapou varšavskog geta
taj je bio ovdje od pamtivijeka.
Pitao ga je što radi.
Odgovorio je: „Promatram.“
Trenutak nakon odsječne geste rukom
već je bio u koloni prema kolodvoru,
sljedeći tren – u vlaku za Treblinku.
Dok su se šćućureni
natiskivali jedan o drugoga
u mračnoj utrobi vagona,
poput čovjekolikih miševa u klopci,
njegovi ga suputnici upitaše za ime.
„Jahve“, reče On tiho.

SADRŽAJ

Amos Oz ili energija proturječnosti (Zdravko Zima)	1
Moby Dick kao staljinist (Vjewra Balen-Heidl)	2
Trn u oku nacistima (Zvonimir Šikić).....	3
Od emancipacije do Holokausta (Sanja Simper)	5
Bombonijera s okusom nacizma (Norman Lebrecht)	7
Tko je iznevjerio Anu Frank (Zdravko Zima)	8
Kako izbjeći prošlost (Nadežda Čačinović)	8
Epizoda ili novi početak? (Zoran Pusić).....	9
Kršćanin ne može biti antisemit (Dragan Jurak)	9
Nogomet nije samo nogomet (Vesna Domany Hardy).....	10
Nostalglični prizori iz štetla (Iva Körbler)	11
Ja sam pretučen čovjek (Dragan Jurak).....	12
Virtuozne vratolomije (Dario Poljak).....	12
Mi izbjeglice (Hannah Arendt)	13
Veliko i strašno Ništa (Marko Pavlovski).....	15

NOVI OMANUT

Prilog židovskoj povijesti i kulturi

Broj 1 (142) Zagreb, siječanj-veljača-ožujak 2019 / tevet-švat-adar 5779 – ISSN 1331-8438

Časopis izlazi tromjesečno

Nakladnik: Židovska općina Zagreb

Palmotićeva 16, 10 000 Zagreb

Za nakladnika: Ognjen Kraus

Sunakladnik: Kulturno društvo Miroslav Šalom Freiburger

Savjet časopisa: August Kovačec, Arijana Kralj, Viktor Žmegač

Glavni urednik: Zdravko Zima

Uredništvo: Ljiljana Dobrovšak, Vesna Domany Hardy, Tamara Jurkić Sviben (pomoćnica glavnog urednika), Živko Gruden, Ivan Mirnik, Spomenka Podboj

Inozemni dopisnici: Suzana Glavaš (Napulj), Josef Kodet (Jihlava), Mirjam Steiner-Aviezer (Tel Aviv)

Lektorica: Saša Vagner

ISSN: 1331-8438

Zagreb*, 2019.

Sva prava pridržana.

Kontakti:

Glavni urednik (novi.omanut@yahoo.com)

Nakladnik +385 1 4922692, mail: jcz@zg.t-com.hr, www.zoz.hr

Sunakladnik +385 1 4817 655, mail: kulturno.drustvo.freiburger@zg.t-com.hr, www.kd-miroslavsalomfreiberger.com

Godišnja pretplata za 4 broja iznosi 60, 00 kn / za inozemstvo EUR 25, 00

Žiro-račun: HR642360001101504155

Devizni račun: HR492360001500260173

Swift: ZABHR2X

NOVI OMANUT izdaje se financijskom potporom Savjeta za nacionalne manjine RH